Жозеф Роні

По вогонь

Частина перша

Розділ перший

СМЕРТЬ ВОГНЮ

Уламри бігли вночі, охоплені жахом. Їм, збезумілим від страждань і втоми, все здавалося дрібницею перед найбільшим нещастям: у них помер Вогонь. Вони доглядали його в трьох клітках, відколи існувало їхнє плем'я; чотири жінки і два воїни годували його і вдень і вночі.

За найтяжчих часів він завжди мав від них поживу; вкритий від дощу, негоди, поводі, він подорожував через річки и болота, синіючи вранці та червоніючи ввечері. Його могутнє лице гнало від себе чорного й жовтого лева, печерного й сірого ведмедя, мамонта, тигра й леопарда; його червоні зуби боронили людину від усього широкого світу. Всі радощі життя втілювалися в ньому. Він надавав м'ясу смачного духу, гартував списові його вістря, колов тверде каміння; руки ноги поблизу нього почували в собі приємну міць; він бадьорив плем'я в повних різного страхіття лісах, безкраїх степах, у глибинах холодних печер. Це був Батько, Вартовий, Рятівник, однак лютіший і страшніший за мамонта, коли виплигував з клітки і починав жерти дерева.

Він помер! Ворог встиг знищити дві клітки, а в третій під час утечі Вогонь на очах зблід і зменшився. Він так ослаб, що не міг уже гризти болотяної трави; він тремтів, як хворе звірятко. Нарешті вогник зменшився до розмірів червоної цяточки, яку добиває вітер своїми подихами… І потім він зник… Уламри, приголомшені горем, бігли в глуху осінню ніч. Зірок не було. Важко небо нависло над важкою водою;

болотяні рослини простягали назустріч свої холодні галузки; різне гаддя булькало у воді; вода непомітно ковтала чоловіків, жінок, дітей. Прислухаючись до голосів провідників, уламри силкувалися простувати найтвердішим шляхом по острівцях та бродами.

Троє поколінь знало цей шлях, але спробуй знайди його, коли навіть зорі на небі не світять. Та все ж на ранок вони вийшли до лугу.

Холодне світло цідилося крізь сірі хмари. Вітер кружляв над масною, як гірська смола, водою; ряска напиналася, наче гнійна болячка; задубілі плазуни ворушилися поміж білого латаття та човників. Чапля знялася з попелястого дерева… Перед уламрами розляглася безмежна рівнина, вся вкрита туманом, під холодом якого тремтіла рослинність. Люди звеселіли, випросталися, перешили останні мочарі й ступили на тверду землю.

Вони опинилися серед високої трави. Коли небезпека смерті минула, багато уламрів цілком втратили свою жвавість; вони попадали на землю і тієї ж миті поснули. Жінки трималися краще за чоловіків; декотрі з них втратили дітей у болоті й скиглили, наче вовчиці. Всі вони розуміли, що плем'я має великі втрати, що настають тяжкі часи: ті, хто врятував своїх дітей, на радощах підносили їх угору до хмарного неба.

В світлі ранку Фаум перелічив своє плем'я, вживши для цього пальці і гілки. Кожна гілка йшла за число пальців на двох руках. Він не дуже добре рахував, однак побачив, що ще лишилося чотири гілки воїнів, більш як шість гілок жінок, близько трьох гілок дітей і кілька дідів.

А старий Гун, вміючи рахувати краще за всіх, заявив, що з чоловіків урятувався один на п'ять, із жінок — одна на три, а з дітей — одно на гілку. Тоді всі, хто не спав, відчули безмежність свого лиха. Вони збагнули, що їхнім поколінням загрожено в самім корені, що сили природи стануть для них убивчими; голі й безпорадні, мусять вони тепер блукати по широкому світу.

Незважаючи на всю його мужність, Фаума опанував розпач. Ні його могутня постать, ні велетенські руки не тішили його більше; на широкому обличчі, укритому шорстким волоссям, у жовтих, як у леопарда, очах була гнітюча втома; він поглядав на свої рани від ворожих списів та інколи злизував кров, що ще й досі текла з рани на руці.

Як усі переможені, він пригадував ту хвилину, коли сам міг перемогти. Уламри жваво стали до бою, сам він трощив ворожі голови своїм кийком. Знищивши чоловіків, забравши жінок та вбивши ворожий Вогонь, вони здобули б собі право полювання на нових рівнинах та в невичерпно багатих на дичину лісах. Але звідки ж тим лихом повіяло? Чому уламри у відчаї почали тікати, чому захрустіли їхні кості, чому розпорото їхні животи, чому передсмертний зойк линув з їхніх грудей, в той час як ворог захопив їхній табір і руйнував священні Вогні? Так запитувала темна й безпорадна думка Фаума. Ця думка вперто переслідувала його. Вона не хотіла гинути, вона відчувала, що ні енергії, ні мужності, ні лютості у неї не поменшало.

Сонце тим часом почало пригрівати сильніше. Воно пливло понад болотом, пронизувало воду, сушило рівнину. З ним линула радість ранку, рослини оживали під його промінням. Вода здавалася легшою, менш зрадливою, прозорішою. Вона грала сріблястими хвильками поміж яскраво-зелених острівців, одбивала блиском малахіту та перлів, м'якими тонами сірки, плівочками слюди, та й дух від неї з-під верб та вільх ішов ніби легший, Граючи відблисками, пишалося баговиння, полискувало жовте латаття, маячили сині півники, болотяні молочаї, кривавники, цілі затоки козельців з листям цар-зілля, плакуна, росянки; нетрі з очерету й лози, де плодилося водяне птаство — чорні кулики, чирки, сивки, чайки нефритових кольорів, важкі дрохви та довгоногі погоничі. По берегах рудих заводей нерухомо стояли чаплі, вистрибували, плещучи крилами, журавлі на косах, зубата щука кидалася на линів, а останні метелики миготіли в повітрі зеленими й блакитними вогниками.

Фаум почав оглядати своє плем'я: лихо лягло на нього, мов гадюче кодло. Від жовтих, як лимон, і зелених, як баговиння, закривавлених хворих, що трусилися у пропасниці, ішов важкий дух гнійних ран. Деякі скорчилися, ніби удави, інші випросталися, наче великі ящірки, дехто хрипів, здавлений смертю. Рани почорніли, огидні й жахливі на животах і особливо на головах, де кров зліпила волосся в одну суцільну червону губку. Майже всі поранені мусили одужати, бо найслабкіші або лишилися на тім боці, або загинули в болоті.

Одвівши очі від сплячих, Фаум став допитливо розглядати тих, що дужче, ніж утому, відчували лихо втрат. Це були найміцніші воїни, краса племені уламрів. Суворі обличчя, низькі лоби, звірячі щелепи. Шкіра у них була руда, не чорна; майже у всіх тулуби, руки й ноги позаростали волоссям. Їхній нюх міг змагатися із нюхом звірів. Їхні великі очі світилися то люттю, то сумом, сяяли особливою красою у дітей та деяких молодих дівчат.

Фаум звів руки до сонця й заголосив.

— Що робитимуть уламри без Огню? — вигукнув він. — Як житимуть воші в степах і лісах? Хто оборонить їх від темряви й зимового вітру? Вони муситимуть їсти сире м'ясо і гірке коріння; вони більше не грітимуться біля багаття, не гартуватимуть вістря своїх списів. Лев, звір із страшними іклами, ведмідь, тигр, велика гієна жертимуть їх живцем серед ночі. Хто знову дістане Огонь, той стане Фаумові братом; він матиме три частки в полюванні, чотири — здобичі; він візьме собі Гамлу, дочку моєї сестри, і палицю ватажка після моєї смерті.

Тоді підвівся Нао, син Леопарда, і промовив:

— Хай дадуть мені двох прудконогих вояків — і я піду здобувати Огонь чи у синів мамонта, чи у людожерів, що полюють на берегах Подвійної річки.

Фаум не кинув йому прихильного погляду. Своєю постаттю Нао був більший за всіх уламрів. Його плечі ще росли. Не було спритнішого й здатнішого до тривалого бігу вояка. Він перемагав у боротьбі Му, сина Тура, чия сила майже не поступалася Фаумовій. І Фаум стерігся його. Він давав Нао небезпечні доручення, усуваючи його від племені подалі та посилаючи майже на смерть.

Нао не любив ватажка, але він захоплено задивлявся на Гамлу — ставну, гнучку й таємничу, з густим волоссям. Коли б вона була йому жінкою, він не поводився б із нею грубо; він не любив бачити на обличчях людей виразу страху, що робить їх чужими.

Іншим разом Фаум поставився б до слів Нао дуже вороже. Але тепер лихо скрутило його. Може статись, що спілка з сином Леопарда буде йому на користь; коли ж ні – Фаум завжди зуміє спекатися його. І, звернувшись до юнака, він відповів:

– У Фаума язик один. Коли принесеш Огонь, матимеш Гамлу, і то без жодного викупу. Будеш Фауму за сина.

Він говорив з піднесеною рукою, повагом, суворо і пихато. Потім Фаум покликав Гамлу. Та підійшла, тремтячи, й звела свої мрійні очі, повні вогкого блиску.

Важка Фаумова рука лягла дівчині на плече, з дикою пихою він почав гукати:

— Хто з дівчат має кращу постать? Вона може нести сарну на плечі, не втомлюючись іти з ранішнього сонця до вечірнього, терпіти голод і спрагу, вичиняти шкуру, перепливати озеро. Від неї будуть діти незламної сили. Коли Нао здобуде Огонь, він візьме її, не даючи ні сокир, ні рогів, ні черепашок, ні хутра.

Тоді, пожадливо зиркаючи, виступив і Агу, син Зубра, найволохатіший з усіх уламрів, і сказав:

— Агу хоче здобути Огонь. Він піде зі своїми братами шукати ворогів по той бік річки. І він або загине від сокири, списа, зубів тигра чи пазурів лева-велетня, або ж дістане уламрам Огонь, без якого вони безсилі, як олені чи сайгаки.

З-під густого волосся на обличчі у нього можна було побачити лише рот, наче стулений із шматків сирого м'яса, та люті очі душогуба. Його кремезне тіло дивувало велетенськими плечима та руками, довшими, ніж звичайні; весь він являв собою дику, невтомну й нещадну міць. Ніхто не знав меж його силі: він не мірявся нею ні з Фаумом, ні з Му, ні з Нао. Знали тільки, що вона величезна. Він не вживав її для мирної боротьби, — хто тільки ставав йому поперек шляху, всі гинули: він або калічив їх на смерть, або ж просто вбивав, приєднуючи їхні черепи до інших своїх трофеїв. Агу жив окремо від решти уламрів із своїми двома братами, волохатими так само, як і він, та кількома жінками, яких він тримав у лютому рабстві. Навіть серед жорстоких один до одного і нещадних до інших племен уламрів сипи Зубра вирізнялися своєю кровожерністю. Приглушений гомін осуду поширився між уламрами — перша ознака єднання юрби проти надто загрозливої небезпеки.

Прихильники Нао раптом згуртувалися навколо нього, хоч більшість а них за інших часів і мала звичку докоряти йому за милосердя до переможених ворогів. Але ця вада, бувши прикметою непереможного вояка, дужо подобалася тим, кому доля не дала ні дужих м'язів, ні прудких ніг.

Фаум ненавидів Агу не менш, ніж сина Леопарда, проте боявся ще більше. Прихована сила волохатих братів здавалася йому непереможною. Коли один з трьох бажав смерті якоїсь людини, того бажали всі троє. Коли б хто розпочав протії них війну, той мусив би або загинути, або ж знищити їх усіх трьох.

Ватажок шукав з ними дружби, але вони ухилялися, нездатні вірити ні слову, ні ділу людей, усяка доброзичливість здавалася їм підозрілою, вони хотіли тільки, щоб усі трепетали перед їхньою силою. Такий же несамовитий і лютий, Фаум мав, проте, всі якості ватажка: він дозволяв собі інколи потроху зважати на своїх прихильників, відчував потребу їхньої згоди і творив біля себе вузький і іііцгшй товариський гурток.

З образливою доброзичливістю він відповів:

— Якщо син Зубра дістане уламрам Огонь, він візьме Гамлу без викупу і буде другим після мене в племені. Його слухатимуть усі воїни, коли ватажок буде відсутній.

Агу вислухав це з лютим виглядом; повернувшись обличчям до Гамли, він пожадливо розглядав її; його круглі очі ховали погрозу.

— Дочка Болота належатиме синові Зубра; всякий інший, хто простягне до неї руку, буде знищений.

Ці слова обурили Нао. Він жваво підхопив виклик на боротьбу і гукнув:

— Вона належатиме тому, хто дістане Вогонь!

— Агу дістане його!

Вони зміряли один одного очима. Досі у них не було жодного приводу до боротьби. Певні своїх сил, та не мавши ні спільних інтересів, ні приводів до суперництва, вони не зустрічалися, навіть не полювали разом. Слова ж Фаума породили обопільну ненависть.

Агу, який вчора ще навіть не помічав Гамли, коли вона полохливо блукала в лузі, нині засуджував на смерть усякого супротивника; йому

не доводилося й вирішувати справу — її вирішила вже кожна клітинка його істоти.

Нао знав це. Він ухопився за сокиру лівою рукою і за списа правою. На поклик Агу мовчки з'явились його похмурі й грізні брати. Вони були схожі між собою: вогненно-руді, волохаті, з очицями, тьмяними, наче надкрилки жужелиці. Їхні хитрощі були небезпечні так само, як і їхня сила.

Всі троє, готові до смертельного бою, чекали на Нао. Та серед воїнів знявся гомін. Навіть ті, що докоряли Нао за м'якосердя, не хотіли його смерті після загибелі стількох уламрів, та ще в ту хвилину, коли він обіцяв здобути Вогонь. Про нього знали, що він дуже добре розуміється на військових хитрощах, ніколи не втомлюється, вміє ходити за ослаблим Вогнем, викликати його з попелу; багато уламрів вірило в його щастя.

Та й Агу теж не був позбавлений упертості й спритності, без чого жодної справи не доведеш до кінця, тому уламри розуміли користь такої подвійної спроби. Вони в галасом посхоплювалися; прихильники Нао, підбадьорюючи себе бойовими вигуками, ладналися до бійки.

Не знаючи, що таке страх, син Зубра, проте, це був позбавлений обережності. І він відклав бійку до іншого разу.

Тим часом Гун-Сухі Кістки висловив розпливчасту думку юрби:

— Невже уламри хочуть зникнути з світу? Невже вони забувають, що ворог і вода знищили багатьох воїнів? Адже з чотирьох лишився тільки один. Всі, хто може орудувати сокирою, списом та кием, усі мусять жити. Нао й Агу — найдужчі з усіх, хто може полювати в лісах і на луках. Коли один з них помре, уламри ослабнуть більше, ніж загинуло б чотири інших… Дочко Болота служитиме тому, хто поверне нам Огонь. Така воля племені.

— Хай буде так! — ствердили хрипкі голоси. А жінки одностайно загукали:

— Гамла належатиме тому, хто завоює Огонь!

Агу знизав своїми волохатими плечима. Кленучи юрбу, він, проте, не вважав за корисне дратувати її саме тепер. Певний того, що він випередить Нао, Агу ухвалив розправитися з ним і знищити його згодом, коли трапиться Слушний випадок. І його груди сповнилися впевненістю.

Розділ другий

МАМОНТИ Й ЗУБРИ

Настав ранок другого дня. Вгорі вітер гнав хмари, а понад землею та болотом повітря було нерухоме, важко й задушливе. Все небо, тремтячи, як озеро, ніби одбивало в собі і баговиння, і блідий очерет. Зоря розкидало по ньому свою піну. Вона розпливлася жоптими, як сірко, озерцями, затоками, струмочками кольору перлів.

Хворі стогнали від спраги. Один воїн лежав мертвий випроставши своє посиніле тіло; вночі якийсь хижак вигриз йому лице.

Гун пролопотів кілька невиразних, майже ритмічних уболівань, і Фаум наказав кинути тіло в воду. Тепер увага племені зосередилась на завойовниках Огню, Агу й Нао, вже готових до важкої дороги. З волохатих братів кожен мав кия, сокиру, вила та списи з крем'яними чи нефритовими вістрями. Нао, покладаючись більше на хитрощі, ніж на силу, визнав за краще замість дужих чоловіків узяти з собою двох моторних, здатних до довгого бігу юнаків. Кожен з них мав сокиру, вила й спи си. Нао додав сюди дубові кії, звичайні гілляки, ледве оброблені огнем. Озброєний цим кієм, він не боявся стати на прю з найбільшим хижаком.

Заговорив Фаум, звернувшись спочатку до синів Зубра.

— Агу з'явився на світ перше, ніж сип Леопарда. Хай же Агу вибирає собі путь. Якщо він піде до Дворіччя, Нао поверне до боліт на захід сонця. Коли ж Агу вибере собі болота, Нао піде до Дворіччя.

— Агу не знає ще своєї путі! — заперечив син Зубра. — Він шукає Огню; він може йти вранці до річки, а ввечері — до болота. Чи ж знає мисливець, який переслідує кабана, де він його вб'є?

— Агу змінить свою путь потім, — втрутився Гун підтриманий гомоном племені. — Але він не може піти і на захід сонця, і до Дворіччя одночасно. Хай вибирає!

В глибині своєї похмурої душі син Зубра зрозумів: своїм сперечанням він збудить сумніви в Нао, що було б більшою небезпекою, ніж роздратованість ватажка.

Отже, зиркнувши вовкувато на юрбу, він одрубав;

— Агу піде на захід!

І одразу, подавши знак своїм братам, він вирушив у дорогу берегом болота.

Нао не зразу пішов за його прикладом. Він хотів іще раз, подивитися на Гамлу. Вона стояла під ясеном за гуртком ватажка — Гуном з дідами. Нао підійшов і побачив, що вона нерухомо й задумливо дивиться на луг. Дівчина прибрала собі голову квітками та лататтям, що ясніло, як місяць. Шкіра в неї ніби сяяла, одлискуючи, наче поверхня річки чи зелене листя дерев.

Побачивши її, Нао раптом відчув жагу життя, бурхливе й невгасиме бажання жити. Груди йому так стиснуло, що від ніжності й гніву він

ледве міг дихати: всі, хто стояв між ним і Гамлою, були йому так само ворожі, як сини мамонта чи людожери.

Він звів озброєну сокирою руку і сказав:

— Дочко Болота! Нао або не вернеться й зникне в землі, воді чи в череві гієни, або ж поверне уламрам Огонь. Він принесе Гамлі черепашок, блакитних камінчиків, зуби леопарда і роги зубра.

На ці слова вона звернула на нього очі, повні тремтячої радості дитини. Але тут Фаум нетерпляче гукнув:

— Сини Зубра вже зникли за тополями! Тоді Нао рушив на південь.

Нао, Гав і Нам ішли степом уже цілий день. Степ був ще зелений, вітер перекочував смарагдові хвилі, наче морські вали. Його трава гнулася під вітром, тріскалася під сонцем, сіяла в повітря незліченне багатство пахощів. Степ був грізний і плодючий, суцільний у своїй масі, різноманітний у подробицях; він плодив звіра не менше, ніж квіток, а птахів — як і різного насіння. Поміж зелених просторів та острівців дроку й ялівцю маячили подорожники, васильки, шавлія, козелець, деревій, смілка й жеруха. Подекуди гола земля жила ще повільним життям мінералів, виставляючи первісну голизну, де рослинність ще не могла вчепитися своїм цупким корінням. Потім знову миготіли рожі, шипшина, волошки, конюшина та кущики зірчастого глоду.

За горбами йшли долини; по болотах снували комахи и плазуни; наче гори, висували свої спини велетенські валуни; гасали сарни, зайці, сайгаки; пробігали вовки й собаки; знімалися дрохви й куріпки; пливли в повітрі дикі голуби, журавлі й ворони; бігли табуни коней, онагри[1Онагри – дикі осли.] та лосі. Сірий ведмідь з вдачею великої мавпи й носорога, дужчий за тигра і майже однаково небезпечний, як і лев-велетень, блукав по зеленому лугу; на обрії виднілися зубри.

Нао, Нам і Гав отаборилися на ніч під одним з горбів. Вони не пройшли ще й десятої частини степу, його трава хвилювалася перед ними, наче море. Місцевість була рівна, одноманітна, сумна; хмари в вечірніх сутінках спливалися і знову розпливалися, щоб утворити інші фантастичні фігури. Дивлячись, як жевріють вони в промінні сонячного заходу, Нао мріяв про маленький вогник, здобувати який він оце вирушив. Досить було, здавалося, лише зійти на горб і простягти соснову гілляку, щоб ухопити іскру з небесного багаття, яке палало на заході.

Хмари пригасали. Рожеві відблиски ще довго мерехтіли на обрії, а потім один по одному почали спалахувати блискучі камінчики зірок. Подих ночі пронісся над землею.

Звикши на варті до огнища, до цієї Вогненної загорожі від моря темряви, Нао відчував тепер своє безсилля. Щохвилини могли з'явитися сірий ведмідь або леопард, тигр, лев, хоч вони й рідко заходили в глиб степу; череда зубрів могла жартома затоптати тендітне тіло людини; зграя вовків відчувала в собі силу великих хижаків, а голод надавав їм сміливості.

Воїни повечеряли сирим м'ясом. Вечеря була сумна: вони звикли до запаху смаженого м'яса. Нао став на першу варту. Весь він був сповнений враженнями ночі. Син Леопарда являв собою якесь дивне створіння, що відчувало найтонші процеси життя світу: своїм зором він схоплював ледве помітні бліді контури, політ нічних птахів і комах, ходу звірів і плазування гаддя; він здалеку відрізняв скавчання шакалів, регіт гієни, виття вовків, клекіт орла, сюрчання коників; носом він ловив аромат закоханої квітки, бадьору свіжість трави, сморід хижаків. Шкіра відчувала в найменшому подиху вітерця хвилю прохолоди або віяння сухого жару. Він жив усім, що сповнювало собою Простір і Час.

Та це життя було зовсім не безжурне; воно було тяжке, повне загроз. Все, що творило його, могло його й зруйнувати; воно ж могло

встояти лише обережністю, силою, хитрощами, невтомною боротьбою проти ворожих стихій.

Нао щохвилини вичікував з темряви гострих ікол, вогненного ока плотожерних хижаків. Більшість їх уже знала людей за звірів дужих і не спинялася біля них. Пробігли гієни із страшнішими, ніж у левів, щелепами: вони не любили боротьби, звикши до стерва. На хвилинку спинилася зграя вовків; вовки знали, що їхня сила в численності, й оцінювали її майже як рівну силі уламрів. Однак вони не були надто голодні і побігли слідом за сарнами. Потім з'явилися схожі на вовків собаки; вони довго гавкали навколо горба, а декотрі нишком підкрадалися ближче. Вони не дуже охоче нападали на двоногих звірів. Колись їх дуже багато було біля табору племені. Вони їли різні недоїдки і брали участь у полюванні. Двох з них Гун приручив був, годуючи їх кишками та кістками. Але вони загинули під час полювання на кабана, а приручити інших не довелося, бо всіх їх було винищено з наказу Фаума, коли він став ватажком племені.

Спілка з собаками дуже цікавила Нао; в ній він вбачав нову силу, більшу безпеку, новий засіб поширити могутність людини. Але тут, у степу, лише з двома воїнами, він мусив стерегтися собак. Він охоче уклав би з ними спілку, коли б їх було лише кілька, а не ціла зграя.

Тим часом вони звужували своє коло і гавкотня стихла, так що можна було чути уривчасте дихання. Це стурбувало Нао. Він схопив камінь і шпурнув його в най-сміливішого пса, гукаючи:

— У нас є списи й кії! Ними можна вбити ведмедя, зубра й лева!

Наляканий каменюкою, що поцілила йому просто в морду, та звуками людського голосу, пес утік. Інші почали гавкати, ніби заохочуючії себе зважитись до нападу. Нао ще раз кинув камінь із словами:

— Ви надто дрібні, щоб боротися з уламрами! Ідіть шукайте собі сайгаків, воюйте з вовками! Коли ще якийсь собака наблизиться, йому буде розпорото живота.

Тут підвелися з землі розбуджені голосом ватажка Нам і Гав. Побачивши нові тіні, собаки кинулися врозтіч.

Тиждень уже йшов Нао, обминаючи всякі перепони, уникаючи різних небезпек. А вони траплялися тим частіше, чим ближче ставав ліс. І хоч до нього треба було йти ще кілька днів, але він уже подекуди виказував себе окремими невеличкими гайками та появою великих хижаків. Уламри мали вже нагоду бачити тигра й велику пантеру. Ночі стали дуже неспокійні: воїни ще за дня мусили багато працювати, щоб забезпечити собі спочинок на ніч; вони вишукували щілини в скелях, стрімчаки та густі нетрі; ночувати під великими деревами вони уникали. На восьмий і дев'ятий день їм почала допікати спрага. Кринички й озерця зникли; перед очима розляглася пустиня жовтої трави; змії полискували між ка мінням; безліч комах найрізноманітніших кольорів сповнювали повітря неспокійним тремтінням; вони сідали на тіло мисливців і боляче кусали їх.

Коли дев'ятого дня вже подовшали тіні, воїни дісталися до ніжної й свіжої трави; з горбів линув дух води, а в далечині було видно стадо зубрів, що сунули на південь. Тоді Нао сказав своїм товаришам:

— Ми нап'ємося ще до заходу сонця!.. Зубри йдуть до води.

Нам, син Тополі, і Гав, син Сайгака, змучені спрагою, тепер повеселішали. Це були хлопці хоч моторні, але нерішучі. Необхідно було завжди підтримувати їхню мужність, витривалість, треба було навчити терпіти болі, зміцнити їхнє довір'я; зате вони були слухняні, як глина, і швидко захоплювались усім, забуваючи різні прикрощі і стаючи веселішими. Залишаючись віч-на-віч з пустинею і звірами, вони охоче корилися чужій волі. Отже, Нао бачив у своїх товаришах продовження

своєї власної енергії. Вони мали жваві руки, гнучкі ноги, далекозорі очі й гострий слух. Своєму ватажкові вони повсякчас могли стати у великій пригоді, аби лише бачили його мужність і знали його волю. Від самого початку вони віддали свої серця Нао; він був зразком їхнього роду, зразком могутності людини супроти жорстоких таємниць світу, їх ватажком і оборонцем у боротьбі списом і сокирою. І не один раз, ранками, упиваючись свіжим повітрям, милуючися кремезною постаттю та могутніми грудьми Нао, що йшов попереду, вони тремтіли природним і майже ніжним захопленням, тягнучись до свого ватажка, як бук до сонця.

Більш відчуваючи, ніж розуміючи це, Нао використовував цих зв'язаних з його долею людей, щоб бути впевненим у своїй перемозі, борючись з різними перешкодами. Нао без них почував себе слабшим.

Довгі тіні тяглися від дерев, налита свіжим соком трава хилилася до землі, і сонце, все дужче червоніючи, котилося до провалля. Під його промінням табун зубрів був наче якась руда річка.

Останні сумніви Нао розвіялися. Там, за розривом горбів, неодмінно мусила бути вода. Це говорило йому чуття, це ж стверджувало йому й велике число різного полохливого звіра, що теж ішов слідом за зубрами. Нам і Гав були тієї ж думки, втягуючи в себе через розширені ніздрі свіжу вологість повітря.

— Треба випередити зубрів, — сказав Нао.

Він боявся, що вода лежить у невеличкому озерці і зубри обступлять береги з усіх боків. Мисливці прискорили свою ходу, щоб дістатися першими долини між горбами.

Через свою численність, обережність старих бугаїв і втому молодих зубри сунули повагом. Уламри випередили їх. Тієї ж тактики дотримувались і інші тварини: перед зубрами бігли вже гірські козли,

муфлони та онагри, а навперейми біг табун коней. Деякі із звірів уже перебігали перевал.

Нао набагато випередив зубрів, напитись можна було не кваплячись. Коли він з товаришами дійшов до перевалу, зубрам треба було йти ще з тисячу ліктів.

Нам і Гав пішли ще швидше; спрага прискорювала їх ходу. Обійшовши горб, вони вступили в прохід і побачили воду, творчу матір, благотворнішу за сам Вогонь і не таку жорстоку. Вона лежала ніби в озері, що розляглося посеред кільця горбів; праворуч в озеро текла вода з річки, зникаючи ліворуч у проваллі. Доступитися до озера можна було лише трьома шляхами: самою річкою, тим проходом, звідки прийшли уламри, і другим проходом — поміж скель та одним з горбів; в інших місцях озеро обступали базальтові стрімкі стіни.

Мисливці бадьоро привітали водяне поле. Червоне від проміння сонця, що ховалося за обрій, воно заспокоювало спрагу стрункіх сайгаків, низеньких кремезних коненяток, тонкокопитних онагрів, бородатих муфлонів, кількох полохливих, як збитий з дерева лист, кізочок, старого оленя, голова якого була прикрашена розлогими рогами.

Похмурий задира кабан один пив воду, нічого не боячись. Всі ж інші нашорошували вуха, неспокійно бігали очима і були готові кожної хвилини тікати, виявляючи тим суворий закон життя — одвічну обережність слабших.

Раптом усі голови й вуха повернулися в один бік, а далі всі звірі якнайшвидше сипнули врозтіч; коні, онагри, сайгаки, муфлони, козулі й олень побігли через західну ущелипу, протії червоного проміння сонця. Не побіг лише один кабан, що поводив під щетиною повік своїми вузькими, налитими кров'ю очима. З'явилися великі лісові вовки, більші від вовків степу, з високими ногами, міцними щелепами та близько

зсунутими жовтими очима; їх погляди не бігали туди й сюди, як у полохливих травоїдів, а одразу вчіплювалися в здобич. Нао, Нам і Гав ухопилися за вила й списи, кабан вишкірив свої ікла і почав погрозливо хропти. Зміряв ши ворога своїми хитрими очима та почувши тонкими ніздрями його дух, вовки визнали його за небезпечного і побігли навздогін утікачам.

Після них запанувала тиша, і уламри, вгамувавши свою спрагу, почали радитися. Скоро мало смеркатись; сонце ховалося за скелі; було вже надто пізно, щоб іти далі; де ж спинитися на відпочинок?

— Зубри підходять! — сказав Нао.

Але тієї ж миті він повернувся до західної ущелини. Всі троє уважно слухали, потім припали вухом до землі.

— Це не зубри, — стиха вимовив Гав. А Нао ствердив:

— Це — мамонти!

Мисливці швидко оглянули місцевість. Річка пливла поміж базальтовим горбом і стіною з червоного порфіру, звідки стримів досить широкий виступ, на якому міг би вміститись і великий хижак.

Уламри вилізли на нього.

Під виступом у напівтемному проваллі текла вода, горизонтально нависли дерева, зрушені обвалами та власною вагою. З глибини тяглися до тьмяного світла вершечками з купками блідого листу, витрачаючи на це всю свою життєву енергію, інші дерева, надзвичайно високі й тонкі, борючися з густим, наче ведмеже хутро, мохом, з ліанами, що душили їх, та губками, що обліплювали їх стовбури; вони вперто боролися й далі за життя, за місце під сонцем.

Нам перший помітив у скелі печеру. Низька й неглибока, вона мала отвір неправильної форми. Уламри не одразу вступили до неї, спочатку вони довго її оглядали. Нарешті Нао повів своїх товаришів, зігнувшись та нюхаючи повітря; тут вони побачили кістки, шматки шкури, різні роги, щелепи. Господар печери був, очевидно дужий і небезпечний хижак. Нао захотів пізнати його нюхом.

— Це печера сірого ведмедя, — нарешті заявив він. — Вона порожня вже чимало днів.

Нам і Гав зовсім не знали цього лютого хижака, бо уламри блукали по місцевостях, де водилися тигр, лев, зубр і навіть мамонт, але де сірий ведмідь траплявся дуже рідко. Нао зустрічав його лише в далеких подорожах. Він знав його сліпу, як у носорога, злість, його силу, майже рівну силі лева-велетня, його люту, непереможну мужність. Печера була порожня, бо ведмідь або покинув її зовсім, або ж подався на кілька тижнів, а може, й на довший час, полювати в іншу місцевість; могло бути, нарешті, що його спіткало лихо на переправі через річку. Певний, що звір їх не застукає цієї ночі, Нао вирішив використати його печеру для відпочинку. Коли він доводив це до відома своїх товаришів, над річкою й скелями розлігся дужий галас: прийшли зубри! їхнє могутнє, як левовий рик, мукання різноголосою луною відбивалося від скелястих стіп цього похмурого закутка.

Нао прислухався до гамору цих великих звірів з деякою тривогою. Люди рідко коли полювали на турів чи зубрів. У ті часи ці звірі були такого зросту, сили й жвавості, яку не могли вже мати їхні нащадки. Їхня поведінка була хоч, може, й не така тонка, проте жвавіша й хитріша; вони знали свою силу й боялися великих хижаків лише тоді, коли були хворі, приставали в дорозі чи коли зважувалися вибігати в степ поодинці.

Трос уламрів вийшли з печери. Їхні груди хвилювалися від величного видовища, їхні серця відчували його дику розкіш; їхній темний розум без

слів і думки захоплювався тут первісною красою, що тремтіла й у глибині їхньої власної природи.

Ледве вони вийшли з темної печери, як знявся інший галас, що розітнув перший, як сокира розтинає тіло кози. Його творили горлові крики, вищі за тоном та довші й слабші за мукання зубрів; тим часом вони сповіщали про наближення найдужчого із створінь, що блукали тоді на поверхні землі. За тих часів мамонт був непереможний. Від цієї тварини тікали лев і тигр, втрачав свою мужність сірий ведмідь; людина ще кілька тисячоліть не повинна була мірятися з ним силою, і лише сліпий та дурний носоріг насмілювався нападати на нього. Мамонт був моторний, невтомний, здатний ходити по горах, кмітливий та пам'ятливий. Своїм дужим хоботом віп воював і працював, велетепськими іклами поров землю, свої походи провадив мудро, певний своєї вищості. Життя здавалося йому прекрасним, а в жилах його текла гаряча червона кров; безперечно, його чуття природи було значно тонше, ніж у сучасних слонів, отупілих за довгі роки неволі у людини.

Сталося так, що ватажки зубрів і мамонтів наблизилися до берега одночасно. Згідно із своїми законами мамонти схотіли підступити до води першими; ні тури, ні зубри проти цього закону ніколи не виступали. Однак, якраз оці зубри, звикши, щоб інші травоїдні відступали перед ними, та, маючи на чолі ватажків, що не знали як слід сили мамонта, розлютилися.

А на чолі у них стояло вісім величезних бугаїв, і з них один був завбільшки з носорога; довго терпіти свою пекучу спрагу вони не могли. Побачивши, що мамонти збираються пройти першими, розлючені зубри, звівши морди догори, войовничо заревли.

Мамонти спинилися. Вони мали п'ятьох ватажків, тіла яких були як гори, ноги — як дерева. Вони виставили свої десятиліктеві ікла, здатні строщити дуба; хоботи у них були як удави, голови стирчали, як скелі;

вкриті воші були грубою, наче кора старого береста, шкурою. За ними сунув довгий, землистого кольору табун.

Отже, міряючи своїми маленькими рухливими очима бугаїв, старі мамонти перегородили зубрам шлях, не стурбувавшись, ніби міркуючії миролюбно. Вісім же зубрів з налитими кров'ю очима, з горбатими шиями, кучерявими й бородатими мордами та з крутими рогами трясли своїми густими, важкими й брудними гривами. Інстинкт попереджав їх про страшну силу ворогів, але мукання табуна розпалювало їй войовничий дух. І от найдужчий з ватажків, схиливши голову та виставивши вперед блискучі роги, як велетенська бомба, налетів на найближчого мамонта. Поранений у плече, хоч і відбивши силу удару своїм хоботом, велетень упав на коліна. Зубр з властивою його породі впертістю нападав далі; вигода позиції була на його боці; він невпинно штурхав мамонта своєю гострою зброєю, той же лише з натугою відбивався своїм хоботом. У цій дивовижній бійці зубр був сама відчайдушна лютість. Вихор інстинктів клекотів у його великих очах, тремтячій гриві, запіненій морді та в усіх впевнених, блискавичних, хоч і одноманітних рухах. Коли б йому лише пощастило повалити свого супротивника на землю та розпороти йому живота, де шкура була найменш груба, а тіло менш мускулясте, він би тоді переміг.

Мамонт розумів це; віп силкувався втриматись, а небезпека вимагала від нього неабиякої уважності. Він міг би підвестися за одну мить, коли б зубр хоч на короткий час припинив свої люті напади.

Інших самців спочатку бійка ніби здивувала. Чотири мамонти і семеро бугаїв стояли нерухомо, грізно вичікуючи; ні з чийого боку не видно було охоти втручатись; обидві групи відчували небезпечність цього. Та мамонти перші виявили ознаки нетерплячки. Найвищий з них заворушив, сопучи, своїми плівчастими, подібними до велетенських кажанів, вухами і посунув уперед. А перший, атакований зубром, майже одночасно з дикою силою вперезав супротивника хоботом по нозі. Тут уже захитався зубр, а тим часом мамонт устиг підвестись. Обидва звірі знову опинилися віч-на-віч. Безмежна лють буяла під черепом мамонта,

звівши з металічним зойком свого хобота, він розпочав напад. Своїми кривими іклами він перекинув зубра та, б'ючії скоса хоботом, потрощив йому кості. Чимраз більше шаленіючи, він розпоров супротивникові живіт і своїми величезними ногами почав топтати кишки та потрощені ребра, заюшившись кров'ю аж по груди. Передсмертний крик зубра заглушив новий галас: починалася загальна бійка між величезними самцями. Сім зубрів і чотири мамонти зчепилися в сліпій боротьбі, не помічаючи нічого і втративши всяку обережність. Запал її почав охоплювати й табуни; густий рев зубрів змішувався з пронизливим криком мамонтів, лють проймала хвилі тіл, голів, рогів, іклів та хоботів. Самці-ватажки цілковито захопилися боротьбою; їхні тіла збилися у величезну безладну купу м'яса і корчилися з болю й люті. З першої хвилини мамонтам через їхнє менше число було кепсько; три бугаї одного перекинули, другий мусив оборонятись; зате ж двоє інших одразу здобули перемогу. Рушивши на своїх ворогів разом, вони вмить строщили й пошматували їх і, топчучи їхні тіла, тратили на це більше часу, ніж забрала у них сама боротьба. Нарешті, помітивши небезпеку, в якій опинились їхні товариші, вони рушили їм на допомогу і настукали несподівано трьох зубрів, охоплених лютим бажанням знищити поваленого велетня. Зубри купою покотилися по землі; двох стерли могутні ноги мамонтів, третій же чимдуж почав тікати. За ним побігли й ті, що ще билися. Переляк, наче блискавична пошесть, охопив табун зубрів. Якась чудна млявість і вагання, наче тиша перед вихором, прудко поширилися по всій їхній масі; неспокійно забігали очі, зачулася подібна до дощу тупотнява: зубри хмарою сунули назад, зчинивши справжню бійку у вузькому проході; в сліпому жаху кожен звір змітав усе на своєму шляху, дужчі перекидали слабших, прудкі бігли по спинах решти; кістки хрустіли, як дерева під ураганом.

Мамонти не схотіли гнатися за побитим ворогом. З них було досить того, що вони ще раз довели свою могутність, ще раз пересвідчилися, що вони господарі на землі. Отже, стадо велетнів бурого кольору з довгим шорстким волоссям та такими ж гривами рушило до берега та так завзято припало до води, що аж її рівень у затоці понижчав.

Прудконогі звірі, ще не очунявши після бійки, скупчилися по косогорах, дивлячись, як п'ють мамонти. Уламри теж дивилися на них, захоплені враженням минулої величної події. Нао ж порівнював цих господарів світу з Намом й Гавом: він бачив худі руки, тонкі ноги, вузькі тулуби своїх товаришів і великі, наче гори, тіла мамонтів на грубих, як дуби, ногах. І він зрозумів, до якої міри мале й кволе те створіння, що зветься людиною, яке мізерне судилося йому життя в повсякчасному блуканні степами. Він згадував також про рудих левів, про левів-велетнів та тигрів, яких вони мусили зустріти в найближчому лісі й проти чиїх пазурів і олень, і людина так само безпорадні, як голуб проти кігтів орла.

Розділ третій

У ПЕЧЕРІ

Минула третина ночі. Блідий, як берізка, місяць плин понад хмарою. Він лив хвилі свого світла на річку, на мовчазні скелі, на полохливі тіні на березі. Мамонти вже давно пішли; тільки зрідка можна було побачити якогось плазуна та помітити сову, що пролітала на тихих крилах. Біля входу печери стояв на варті, відбуваючи свою чергу, Гав. Він був дуже стомлений; його думки текли одноманітно й повільно, збуджуючись лише від несподіваних шелестів, нових чи збільшених старих запахів, затихання чи пориву вітру. Дивне заціпеніння скувало всі його почуття й думки; в свідомості жеврів тільки страх перед небезпекою.

Але ось несподівано стрілою пробіг сайгак, і це раптом примусило його підвести голову. В ту ж мить на тім боці річки, на крутому шпилі горба, побачив він великого звіра, що хитаючись наближався до берега. Його важкі, а проте гнучкі ноги, здорова звужена біля щелеп голова, деяка чудна подібність до людини свідчили, що це ведмідь. Гав знав печерного ведмедя, велетня з опуклим лобом, що мирно жив у своїм барлозі чи на пасовищі, любив траву й рослини та їв м'ясо лише з великого голоду. Цей же ведмідь був, здається, іншої породи. Гав переконався в цьому, коли місяць добре присвітив йому; плескуватий

лоб, сіра масть і швидка хода довели уламрові остаточно, що перед ним найстрашніший і найлютіший з усіх охочих до м'яса: це був сірий ведмідь, суперник хижаків з породи котячих.

Гав згадав розповіді мисливців, що побували в гірських землях. Сірий ведмідь граючись трощить зубра й тура, а несе їх легше, ніж леопард козу. Його пазурі одним махом розпорюють людині груди й живіт; він душить своїми лапами коня і не боїться ні тигра, ні жовтого лева. Старий Гун певний, що сірий ведмідь відступав тільки перед левом-велетнем, мамонтом та носорогом.

Син Сайгака не відчув того раптового переляку, що завжди нагонив на нього тигр. Зустрічаючись з печерним ведмедем, він звик до його спокійної й доброзичливої вдачі. Ці згадки спочатку Гава заспокоїли, але поведінка хижака в міру його наближення ставала чимраз менш певною. Гав мусив розбудити ватажка.

Ледве Гав торкнув Нао рукою, висока його постать зразу ж підвелася в темряві.

— Чого хоче Гав? — спитав Нао, виходячи з печери.

Молодий мисливець простяг руку до шпиля; обличчя ватажка зблідло.

— Сірий ведмідь!

Нао оглянув печеру.

Він уже раніше поклопотався позносити сюди каміння й гілляки. Були також поблизу кілька великих каменюк, якими теж можна було б добре загородити отвір. Та Нао мав на думці тікати, і втекти можна було лише берегом, де звірі пили воду. Але коли б цей прудкий, невтомний і впертий звір схотів на них полювати, він майже напевно наздогнав би

втікачів. Тоді єдиним порятунком було б сховатися на дерево, бо сірий ведмідь вилізти на нього не міг. А втім, він міг під ним без кіпця вичікувати; до того ж на тій місцевості не було дерев з міцним гіллям.

Чи помітив хижак Гава, що був сховався, притулившись до каменя та намагаючись не робити жодного зайвого руху? Чи, може, був господарем печери і повертався до неї з далекої подорожі? Поки Нао міркував над цим питанням, звір почав спускатися з крутого пагорка. Опинившись на рівнішому грунті, ведмідь підвів голову, потяг носом вологе повітря і швидко побіг. Спочатку обидва мисливці гадали, що він біжить геть. Але звір спинився — і якраз проти того місця, звідки він зміг би вилізти на їхній виступ: тепер про втечу не можна було й думати.

З одного боку лежало провалля, у другий бік можна було тікати лише на очах у ведмедя, і він устиг би переплисти вузьку річку та загородити втікачам дорогу. Отже, лишалося тільки чекати, що звір або піде собі геть, або нападе на них.

Нао розбудив Нама, і всі троє почали підкочувати до отвору каменюки.

Трохи повагавшись, ведмідь зважився переплисти річку. Перепливши, він поважно виліз на берег і попрямував до виступу. Що ближче він підходив, то краще можна було бачити його мускулисту будову і блиск його зубів під місячним промінням. Нам і Гав затремтіли. Жага життя сповнила їм серця; почуття людського слабосилля здавило їм груди, а їхні молоді серця забилися, наче полохливий птах. Нао теж хвилювався. Він знав супротивника, він знав, що йому треба зовсім небагато часу, щоб замордувати трьох чоловіків. А його груба шкура та масивні кістки майже не боялися ні списа, ні сокири, ні вил.

Тим часом мисливці, кінчали закладати отвір камінням; незабаром лишилася тільки одна дірка — праворуч, на висоті людського зросту. Наблизившись, ведмідь загарчав, труснув головою і здивовано почав

оглядати вхід до печери. Він ще нюхом пізнав людей, потім чув шум від їхньої роботи, але ніяк не сподівався побачити закладеним отвір до своєї домівки. Під черепом у нього ворухнулася невиразна думка про якийсь зв'язок між закладеним отвором до печери та тими, що в ній засіли. Проте, пізнавши дух слабосилих звірів, якими мав на думці підживитись, ведмідь не виявив ніякого занепокоєння, але дуже здивувався.

Він випростався в місячному світлі, показуючи свого шкуру, випинаючи сріблясті груди та похитуючи своєю загостреною мордою. Потім звір раптом розлютувався — без причини, лише тому, що мав жорстоку, дику, нездатну до радощів вдачу, — і хрипко ревнув. Втративши терпець, він звівся на задні лапи, набувши вигляду величезної волохатої людини з короткими ногами та надто довгим тулубом. Тепер він нахилився до дірки, щоб зазирнути в печеру.

А там, у сутінках, стояли Нам і Гав, наготувавши свої сокири; син Леопарда стискав у руках важкого кия; мисливці вичікували, що ведмідь просуне свої лапи, які вони повинні були строщити. Але в дірку ткпулася величезна голови з поростим шерстю лобом, заслиненими губами та гострими зубами. Вдарили сокири, майнув кий, та через виступи каміння — даремно. Ведмідь з ревом відскочив. Його не поранили: не видно було й сліду крові на морді, а клацання зубів і люті вогники в очах свідчили лише про обурення ображеної сили.

Однак він не знехтував своєї науки і змінив тактику. Добре вміючи підкопуватись та маючи витончено розуміння річних загорож, він знав, що іноді краще їх завалити, ніж лізти в небезпечний прохід. Ведмідь обмацав стіну і штовхнув її: вона похитнулась.

Звір, напруживши свої м'язи, щосили працював лапами, плечем і головою, то навалюючись на загорожу, то тягнучи її до себе своїми блискучими пазурами. Вишукавши слабке місце, він почав її розхитувати. Ведмідь уперто заходився біля цієї роботи, тим більше певний. що руки людей були надто короткі, щоб дістати до нього. Отже, вони залишили даремні зусилля; замість того Нао й Гав підперли стіну і

спинили її хитання; Нам же висунувся в дірку, чекаючи зручного моменту, щоб кинуті: в око звіра дротиком.

Тут нападник помітив, що слабке місце зміцніло. Ця незбагненна для темного звірячого розуму зміна, що суперечила його довголітньому досвіду, спантеличила звіра. Звір спинився, сів на задні лапи, уважно придивився до стіни, понюхав її, потім труснув головою з виглядом недовір'я. Нарешті, думаючи, що помилився, знову вернувся до загорожі і пхнув її лапою та плечем; переконавшися ж, що опір триває, він втратив усяку обережність і дико ринув вперед.

Отвір просто гіпнотизував його; тепер він здавався йому єдиним шляхом потрапити до печери; отже, звір кинувся до неї, забувши про все на світі. Свиснув дротик, влучивши ведмедеві в око, але це не спинило непереможного нападу. Оця потвора, ця гора м'яса, де кров клекотіла, як на огні, напружила всі свої сили — і загорожа розвалилася.

Нао і Гав устигли плигнути в глиб печери. Нам же опинився в страшних лапах звіра. Він і не думав боронитися, нагадуючи захоплену великою пантерою козу або ж повалену левом коняку. З розкинутими руками та розкритим ротом він безнадійно чекав на смерть. Але Нао, переборовши острах, знову відчув запал боротьби. Так само, як Нам забув себе в покорі, так Нао цілковито віддався боротьбі. Він шпурнув геть сокиру, що стала йому тепер непотрібною, і вхопився обома руками за свій сукуватий дубовий окоренок.

Ведмідь побачив його. Він покинув свою слабосилу здобич, що тремтіла під ним, і, як блискавка, повернув свої пазурі й зуби на супротивника. Одночасно уламр свиснув своїм кием. Зброя першою досягла своєї мети, поціливши ведмедеві по щелепах і одним із сучків розбивши йому ніздрі. Цей удар, хоч і не дужий, бо влучив скоса, все ж завдав хижакові такого болю, що він скорчився. Другим ударом мисливець поцілив у лоба, даремно силкуючись провалити його. Це привело ведмедя до тями, і він стрімголов кинувся на уламра, що тим часом метнувся в пітьму і зачаївся за прискалком. В останню мить

мисливець відскочив набік. Ведмідь же жорстоко вдарився об базальт. І поки він, спіткнувшись, палав, Нао вже підскочив збоку і з бойовим Кличем щосили витяг ведмедя кием по хребту. Кістки хруснули. Знесилений ударом об базальт, хижак захитався. Нао, новими завзяття, трощив йому ніздрі, лапи, щелепи, а Нам і Гав пороли сокирами живота.

Коли ж нарешті жива купа перестала ворушитися, мисливці мовчки позирнули один на одного. Це була чудова хвилина. Безперечно, Нао був найдужчий з усіх уламрів, з усіх людей: адже ні Фаум, ні Гоо, син Тигра, ніхто інший з дивовижних героїв, про яких інколи пригадував Гун-Сухі Кістки, ніколи не могли подолати сірого ведмедя, та ще й звичайним кием. І нова легенда народилася в серцях юнаків, щоб переходити в низку поколінь, підбадьорюючи їхні надії, аби лише Нао, Гав і Нам не загинули всі троє в своїм поході по Вогонь.

Розділ четвертий

ПЕЧЕРНИЙ ЛЕВ І ТИГРИЦЯ

Мицуло чимало днів. Простуючи все на південь, Нао давно вже лишив за собою степ і тепер ішов лісом. Лісові ж тому, здавалося, і кінця не буде. Досить часто траплялися галявини з травою чи камінням, озера, ставки, долинки. То здіймаючись на гори, то спускаючись на низьке, ліс давав місце всяким рослинам, всякій породі звірів. Тут траплялися тигр, рудий лев, леопард, лісова людина, що жила самотньо з кількома самицями та була багато дужча від звичайної людини, гієна, кабан, вовк, сарна, олень, козуля, муфлон. Тягав тут свій важкий панцир носоріг; міг навіть трапитися й печерний лев, дивовижний звір, що почав вимирати вже за кількасот років до тих часів.

Був тут також мамонт, що руйнував ліс, ламаючи гілля та вириваючи дерева, що своїм приходом робив шкоди більше, аніж повідь чи ураган.

Поживи в цих страшних краях мисливці мали досхочу, та зате ж і самі могли стати здобиччю якогось великого хижака. Отже, йшли вони обережно, трикутником, щоб на всякий випадок мати якомога більше простору, їхнє гостре чуття дозволяло їм уникати засідок удень. Але їх найстрашніші вороги полювали лише вночі. Удень вони не мали такого гострого зору, як люди, та й дух від них був не такий, як від вовків. Останніх заздалегідь помітити майже не було змоги, але в повному іншої здобичі лісі вони й не насмілювались нападати на таких небезпечних істот, як уламри. Найдужчий з ведмедів, печерний велетень, полював лише тоді, коли йому допікав голод. Бувши травоїдним, він у лісі завжди мав чим задовольнити свою ненажерливість. Та й сірого ведмедя інколи можна було побачити оддалік, хоч він і неохоче покидав свої холодні північні краї.

Дні минали, повні тривоги, ночі — різного страхіття. Уламри мусили вишукувати собі схованку на ніч дуже старанно, і це вони починали робити ще за ясного дня. Досить часто вони ховалися в щілинах скель; іноді обгороджували себе великими каменюками або ж мостилися. в непролазних нетрях, всіляко затуляючи проходи; деякими вечорами вони мусили ховатися в глибокій ямі під корінням дерев або в хащах драпача.

Більш, піж що інше, допікав їм брак Вогню. Коли наставали ночі без місяця, то їм іноді думалося, що це вони вже назавжди опинилися в темряві. Вона давила їм на тіло, вона просто ковтала їх. Щовечора вони вперто вдивлялися в гущавину, ніби сподівалися побачити, що ось заблищить у клітці Вогонь, виплигне на волю й почне їсти сухі мертві гілляки. Але даремно: блискали їм лише зірки та очі хижого звіра. Самотність важким тягарем налягала на їхні кволі плечі. Безперечно, їм не було б так прикро, коли б вони перебували серед племені, в оточенні уламрів, повсякчасна ж самотність стискала їм груди.

Нарешті ліс залишився у них позаду. В той час як його лава ще тяглася на захід, на схід від них розлігся степ, вкритий травою, чагарником та де-не-де острівцями дерев. Трава боронила свої простори

від великих дерев; природа насилала турів, зубрів, оленів, сайгаків, онагрів та коней, що залюбки об'їдали на деревах молоді паростки. Заросла чорними тополями, попелястими вербами, осиками, вільхами та очеретом, пливла на схід річка. Виразно вимальовувалися на зеленому полі повалені рудуваті валуни. Схилялося на вечір, на землю вже лягли довгі тіні. Мисливці оглянули місцевість з недовір'ям: тут, мабуть, не один звір пробіжить під кінець дня. Тому вони, не гаючись, напилися води й почали досліджувати місцевість. Більшість валунів стояли поодиноко і не могли стати їм у пригоді: деякі купи їх, щоб скласти з них укріплення, потребували багато праці. Уламри вже втратили надію і ладні були вертатися в ліс, коли Нам помітив осторонь купу величезних каменюк, де дві стулювалися вершками. Ця купа утворювала ніби схованку з чотирма отворами. Троє з них могли пропустити менших за людину звірів, як вовки, собаки, пантери, через четвертий же міг улізти й дужий мисливець, лігши на живіт. А для великих звірів — ведмедя, лева й тигра — отвір був занадто вузький.

Нао й Гав негайно прибігли на поклик свого товариша. Юнаки турбувалися, чи влізе в схованку ватажок. Але Нао витягся на траві, крутнув головою і проліз усередину схованки. Майже без зусиль тим самим способом він вибрався й назад. Отже, вони мали безпечну схованку, кращу за всі, що служили їм попереду: каміння було таке важке і так міцно влежалося, що навіть табун мамонтів не зміг би його розворушити. Схованками була досить простора, всередині вільно могло вміститися десять чоловік.

Мисливці дуже зраділи — тепер вони відпочинуть. Оце вперше за всю їхню подорож могли вони кепкувати з усіх на світі хижаків. Вони попоїли сирого м'яса з оленячого теляти, заїли його зібраними в лісі горіхами і почали знову оглядати місцевість. Повз них пробігло до води кілька оленів і козуль, з войовничим галасом здіймалися круки, під хмарами кружляв орел. Плигнула за нирком рись, під вербами майнув леопард.

Тіні ще подовшали. Скоро вони вкрили все поле. Сонце, немов велетенське кругле багаття, скотилося за дерева; наближався час великих хижаків, але ніщо не свідчило ще про їхню присутність. Чути було невинні співи пташок; поодинці чи хорами похапцем слали вони свій гімн сонцю, гімн жалю за ним та побоювання перед довгою похмурою ніччю.

В цю хвилину з лісу вискочив тур. Звідки він біг? Яка пригода відірвала його від табуна? Чи пристав, чи. може, навпаки, біг попереду, наляканий ворогами або страхіттями природи, біг щосили, не тямлячи себе? Мисливці не думали міркувати над цим, їх охопила жага полювання. Люди з їхнього племені хоч і не зважувалися нападати на табуни великих травоїдних, проте завжди використовували нагоду полювати на цих поодиноких звірів, особливо слабих чи поранених. Сміливість і впертість турів передались і нашим бикам, ослаб лише їхній розум. Порода турів досягла була за тих часів найвищого свого розвитку. Жваві, бадьорі, чутливі до небезпеки і надзвичайно хитрі, ці дужі звірі просто раювали на землі.

Нао заревів і підвівся. Гарна річ — перемогти дужого хижака, але не менш почесно вбити й велику травоїдну тварину. Запал Нао зростав у міру того, як широкі груди та блискучі роги наближалися до нього. Але тут обізвався в ньому й другий інстинкт: не нищити ходячого харчу по-дурному. Свіже м'ясо у них було, здобичі водилося без ліку. Згадавши також про свою славетну перемогу над ведмедем, Нао збагнув, що вбивство тура не принесе йому честі, опустив ратище і зрікся того полювання, де міг лише попсувати свою зброю. А тур поволі подався до річки.

Тут мисливці раптом стурбувалися, відчувшії небезпеку, їхнє вагання тривало недовго. Нао кивнув своїм товаришам на схованку під кругляками і сам уже ліз слідом за ними, коли з лісу вискочив мегасерос[2Мегасерос — великий олень з гігантськими рогами.]. Звір тікав, як вихор, прищуливши величезні вуха; кривава піна текла йому з рота, ноги тремтіли, мов гілки дерева під циклоном. Не встиг мегасерос

плигнути зо три десятки разів, як за ним виринув з лісу і його ворог. Це був кремезний з гнучкою спиною тигр. Він стрибав одразу по двадцять ліктів, паче ковзаючись у повітрі. Торкаючись землі, він на одну мить зупинявся, напружуючись.

Ступаючи не так широко, мегасерос зовсім не мав відпочинку. Він біг, чимраз прискорюючи свій рух. Але тигр його наздоганяв; хижак щойно вийшов на лови після денного сну, тоді як олень був стомлений довгим переходом.

— Тигр зловить великого оленя, — сказав Нам тремтячим голосом.

Нао, уважно стежачи за цим полюванням, відповів:

— Великий олень невтомний.

Недалеко від річки відстань між тигром і мегасеро-сом зменшилася наполовину. Тоді, напруживши останні сили, мегасерос ще збільшив свою прудкість; обидва бігли однаково швидко, а потім тигр прикоротив своє плигання. Він би вже й покинув гнатися, коли б не річка: він сподівався вловити свою жертву у воді, бо його смугасте тіло було дуже добре пристосоване до плавби. Коли він добіг до річки, мегасерос уже відплив на п'ятдесят ліктів. Тигр поплив по хвилях надзвичайно швидко, але ж і мегасерос тікав од нього, мабуть, не менш швидко. Життя його залежало від цієї хвилини. Річка була нешерока — і олепь мусив дістатися берега першим; коли б він загаявся, вилазячії на берег, тигр зловив би його. Він цс знав і навіть наважився трохи ухилитися, щоб краще пристати. Олень плив тепер до невеличкої кременистої коси. Та хоч і добре вибравши місце, де пристати, мегасерос несподівано па хвилину завагався. Тим часом тигр наближався. Врешті олень вибрався на берег. Він уже відбіг на два десятки ліктів, коли тигр теж опинився на сухому і знову розпочав переслідування. Але він зробив це хапаючись, сплутав собі лапи, спіткнувся й покотився. А за цей час мегасерос встиг забігти майже безвісти. Гнатися далі було б

безнадійною справою; тигр зрозумів це і, пригадавши високу тінь, помічену ним по дорозі, негайно поплив назад. Тур ще не встиг утекти…

Ставши свідком тигрового полювання, тур подався до лісу. Потім завагався. І це вагання зростало в тій мірі, в якій тигр віддалявся, і особливо тоді, коли він зник в очеретах. Тур тримався, однак, у своїй схованці, коли ось новий гострий небезпечний дух ударив йому в ніздрі. Витягти шию і впевнившись у небезпеці, він вибрав собі шлях утечі. Йому довелося пробігти повз валуни, де сиділи уламри; зачувши дух людини, він пригадав, як колись на нього, ще молодого й слабосилого, напали були ці істоти та поранили каменем, і тому звернув убік.

Отже, він біг щодуху і мав уже зникнути в нетрях, коли раптом мусив спинитися: на нього стрілою налітав тигр. Тигр не боявся, що тур утече від нього, як утік мегасерос, але його дуже розлютила невдача. Розуміючи, що тікати марно, тур обернувся до хижака. Знаючи, що тигр однаково його наздожене, він пішов своєму лихові назустріч. Наставивша роги та риючи копитами землю, він з своїми широкими рудими грудьми та голубим вогником в очах був справжнім борцем лісів і степів; чорна лютість приглушила його страх; кров, що стиснула йому серце, гартувала його до боротьби, а інстинкт саморятування перетворився у мужність.

Тигр відчув силу супротивника. Він не наскочив на нього одразу. Він крутився біля тура, як змія, вичікуючи у того якогось поспішного чи неуважного руху, щоб раптом насісти на нього, зламати йому хребта або перегризти горло. Але тур, уважно стежачи за поведінкою і рухами нападника, весь час наставляв на нього свій міцний лоб з гострими рогами…

Нараз хижак став як укопаний. Пазурі вп'ялися в землю, очі люто втупилися в нового, невідомого ще йому велетенського звіра. Цей звір трохи скидався на тигра, але був вищий і міцніший за нього. Гривою, широкими грудьми та поважною ходою він був подібний також до лева.

Хоч він і йшов не спиняючись, з почуттям своєї вищості, однак виказував певну нерішучість хижака, що вийшов полювати на чужу територію.

Тигр же був удома! Вже здавна панував він над цим куточком, і всі інші хижаки — леопард, пантера, гієна — цілковито визнавали його зверхність; кожна здобич мала належати йому, ледве він її для себе вибирав; жодне створіння не насмілювалося вимагати у нього частки, коли йому траплялося задавити оленя, сарну, мегасероса, тура, зубра чи козу.

Ще, може, сірий ведмідь взимку міг би пройти через його околицю. Інші тигри жили на півночі, леви — понад річкою; ніхто в світі не думав заперечувати тут його панування. Він сторонився лише тоді, коли, бува, проходив носоріг, якого не пораниш, або товстоногий мамонт. Битися з ними він не наважувався. Цю ж нову чудну породу він бачив уперше і був дуже здивований.

Досі тигр ні разу не здибав цього дивного звіра майже вимерлої на той час породи. Своїм інстинктом тигр збагнув, що цей хижак дужчий, має кращу зброю і однакову з ним, тигром, спритність, але ж уся тигрова довголітня звичка до перемог повстала проти побоювання. Це двоїсте почуття виявлялось і в його поведінці. Ворог наближався, а тигр не те що тікав, а уникав його, тримаючись погрозливої позиції. Наблизившись скільки було треба, печерний лев напнув свої груди і рикнув, а потім, припавши до землі, вперше плигнув на двадцять п'ять ліктів, нападаючи. Тигр подався назад. За другим нападом велетня він повернувся тікати. Але тут-таки, ніби посоромившись власного боягузтва, зарикав на супротивника; його жовті очі позеленіли з люті: він приймав бій! Тигр був не один: оддалік із трави висунулася тигриця. Пишна, блискуча й палка, вона бігла на підмогу своєму самцеві.

Лев-велетень завагався теж: він не був певний своєї сили. Можливо, він би сам подався геть, залишивши тиграм їхню місцевість, коли б ворог, підбадьорений риком тигриці, не вдав, ніби хоче напасти. Велетенський котище міг би скоритись і піти з чужого поля, але всі його

м'язи напружилися на згадку про безліч подертих і пошматованих ним звірів, вимагаючи від нього суворої кари за напад. Тигр був недалеко. Лев стрибнув, але даремно, бо ворог ухилився, готуючись напасти збоку. Печерний лев спинився, чекаючи того нападу. Пазурі й морди зустрілись; чути було клацання зубів та важкий хрип. Нижчий на зріст, тигр силкувався вхопити ворога за горло; ще трохи — і йому пощастило б це зробити, проте лев прудким рухом відкинув його геть — і за хвилину тигр уже лежав під могутньою лапою, що порола йому черево. Кишки блакитними ліанами вилізли геть, попливла по траві червона кров, дикий рев струсонув поле. Печерний лев саме трощив ворогові ребра, коли нарешті добігла тигриця. Вагаючись, вона потягла носом запах теплої крові і, ще не певна поразки свого самця, запитуюче нявкнула до нього.

На цей поклик тигр підвівся, охоплений найвищою хвилею войовничого запалу, але зразу ж заплутався в своїх кишках і впав, безсило витягти лапи. Тигриця інстинктом збагнула, як мало лишилося жити тому, хто так довго ділив з нею тремтячу здобич, оберігав покоління, боронив породу від безлічі напастей. Невиразна ніжність ворухнулася в її душі, що не знала жалю. Вона відчула спільність своєї з ним боротьби, радощів і болю. Але проти природи не підеш: вона збагнула, що стоїть перед дужчою, ніж у тигрів, силою; отже, корячись інстинктові життя, побігла вона в нетрі, глухо скаржачись та довго оглядаючись.

Печерний лев не погнався за нею. Він радів з почуття сили своїх м'язів, передчував майбутні пригоди кохання та полювання. Тигр його більше не турбував; однак він іноді позирав на свою жертву; він не зважувався її добивати, бо знав обережність і, як переможець, стерігся можливості зайвих поранень.

Насунула година крові; поволі, лукаво й зрадливо попливла вона в глиб лісів. Денні звірі замовкли, З перервами чути було гарчання вовків, гавкотню собак, саркастичний регіт гієни, зітхання хижого птаха,

переливчасте кумкання жаб та сюрчання пізнього коника. Поки сонце пригасало за верховіттям лісу, велетенський місяць спливав на сході.

Крім двох хижаків, не видно було нікого. Тур утік під час їхньої боротьби; тисячі делікатних носів відчували в сутінках їхню страшну присутність. Лев-велетень міг ще раз пізнати марність своєї сили. По галявинах та чагарниках дичини плодилося безліч, а йому щодня доводилося боятися голоду. Дух його супроводжував скрізь, а цей дух зраджував дужче, ніж шарудіння землі, трави, листу й гілок під його ногами: гострий і в'їдливий, він сягав дуже далеко. Він пронизував гущавину лісу, плив понад водою і, завчасу полохаючи дрібну дичину, сам її рятував. Усе тікало, ховалося, зникало без сліду. Місцевість ставала пустельною, вимирала, ні на кого було полювати, і лев відчував свою повну в світі самотність.

Отже, надходила ніч, а велетень був голодний. Вигнаний із свого кутка повіддю, він переплив річки, блукаючи по невідомих краях. І тепер, після перемоги над тигром, він старанно втягав носом повітря, шукаючи духу здобичі. Та вона була дуже далеко; він ледве чув шелест польових звірят у траві та горобців у гніздах; бачив па вершку чорної тополі двох чапель, обережність яких лишила б його ні з чим, коли б навіть він міг видертись на дерево. Та й відтоді, як став дорослим звіром, лев міг лазити тільки на низькі дерева з густим гіллям.

Голод повернув його до тієї теплої хвилі духу, що йшла від нутрощів переможеного звіра. Він підійшов і принюхався, але м'ясо тигра здалося йому гидким, як отрута. Розлючений, він плигнув на свою жертву, перегриз їй хребет і подався блукати по місцевості.

Валуни привернули його увагу. Перше вони були за вітром; оскільки нюх у лева слабший, ніж у вовків, він не помічав присутності людей. Наблизившись, він одразу зачув здобич і прискорено захекав.

Уламри тремтіли, дивлячись па постать хижака. З часу втечі мегасероса перед їхніми очима розгорнулася низка подій, що могла вжахнути всяку живу істоту. В червоному присмерку заходу їм видно було, як печерний лев кружляв біля їхньої схованки, соваючи морду в щілини; очі його блимали, наче зелені зірки, вся істота дихала нетерплячкою і голодом.

Дійшовши до отвору, куди пролізли люди, він нахилився та спробував всунутії туди голову. Мисливців узяв страх, чи не пощастить йому розвалити каміння. З кожним поворотом його велетенського тіла Нам і Гав корчились від жаху, тяжко зітхаючи. Нао запалився ненавистю. Вона зросла ще більше, коли звір почав рити землю. Лев-велетень, хоч і не вживав цього способу звичайно, все ж тямив, як розширити отвір чи перекинути якусь перепону. Його спроба приголомшила юнаків, Нао ж присів і штрикнув його списом у голову. Хижак люто рикнув і покинув свою роботу. Його блискучі очі пронизували сутінки; маючи вночі кращий зір, ніж удень, він чітко бачив три постаті, що дуже дратували його своєю близькістю.

Лев знову почав кружляти, соваючи лапу в отвори і повсякчас вертаючись до того, яким пролізли люди. Зрештою він знову почав рити. Новий удар перебив йому працю і примусив одскочити, вже менш здивованого, ніж уперше. Своєю темною головою він на цей раз зрозумів, що влізти в схованку не можна, проте лев не залишив здобичі: віп мав надію, що вона не втече від нього, коли вже була так близько. Отже, нюхнувши повітря та кинувши останній погляд, лев ніби лишив людей напризволяще й попростував до лісу.

Мисливці дуже зраділи: схованка себе цілком виправдала. Вони з захопленням лаштувалися до відпочинку. Це була така хвилина, коли у людей заспокоюються нерви, м'язи жвавішають. Не вміючи ж поділитися цим враженням і навіть не догадуючись про можливість це зробити, вони тільки зверталися один до одного зі сміхом, з тією, збудженою веселістю, що відбивається лише на обличчях людей. Певна річ, вони відчували, що лев-велетень ще повернеться, але, не знаючи, коли саме

наступить ця тяжка для них хвилина, вони сповна пили теперішню радість. За час же між вечірніми сутінками і світанком її, здавалося, всієї й не вичерпати.

Як звичайно, Нао став на першу варту. Йому не спалося. У мозку сина Леопарда, збудженому подіями дня, роїлися образи, безладні, невиразні думки про життя і смерть. Окремі розпорошені відомості поволі спліталися в одне ціле, творячи казку про світ. У свідомості уламрів світ був уже досить широким. Вони вже розуміли рух сонця й місяця, зміну світла й темряви, теплого и холодного часів. Вони бачили, як пливуть річки й ріки, як народжуються, старіють і мруть люди; вони знали вигляд, звички й силу безлічі звірів, ріст дерев і трав, уміли обробляти списа, сокиру, кия, шкребка і дротика і вправно орудували ними; вони розуміли також рух вітру й хмар, свавілля вітру і лютість блискавки. Нарешті, вони знали Вогонь — найстрашнішу і одночасно найлагіднішу з усіх живих істот, досить дужу, щоб знищити цілий степ і цілий ліс з мамонтами, тиграми, ведмедями, зубрами й турами.

Життя Вогню дуже цікавило Нао. Як і звірина, Вогонь вимагає собі їжі і їсть гілля, сухі трави та масні речі, росте; кожний Вогонь родиться від Вогню, кожний Вогонь може вмерти. Але тіло його не знає меж, з другого ж боку — він без кінця дозволяє ділити себе, і кожна частина може жити окремо. Він зменшується, коли його позбавляють їжі, доходить до розмірів бджілки, мушки і, проте, може відродитися через сухе бадилля і поширитись, як болото. Це і звір, і не звір. У нього нема ні лап, ні здатного до плазування тіла, а віп випереджає антилоп; нема крил, а літає у хмарах; нема пащеки, а він дихає, гарчить і червоніє; нема пі рук, пі пазурів, а він загарбує всі простори… Нао і любив, і ненавидів, і боявся його. В дитинстві Вогонь кілька разів кусав його, і Нао знав, що жалю він не має ні до кого, готовий пожерти й тих, хто його доглядає, похмурий, як гієна, і лютий, як пантера. Але його присутність надзвичайно приємна; вона перемагає жорстокість холодних ночей, дає спочинок утомленим і силу слабким.

В сутінках базальтових брил Нао з ніжним почуттям пригадував огнище рідного табору та гру його світла на обличчі Гамли. Місяць, що сходив, нагадував йому далеке полум'я. З якого місця землі він виплигує і чому горить не завжди, як сонце? Він зменшується; бувають вечори, коли він горить, як бідолашна гілочка. Потім він оживає. Мабуть, коло нього ходять якісь Приховані Люди і годують його в певні часи... Сьогодні він у повній силі: спочатку великий, як дерево, він зменшується, сходячи на небі, але світить ще дужче. Мабуть, Приховані Люди кладуть йому сухого дерева досхочу...

Поки син Леопарда міркував над такими речами, нічні звірі вилізли на лови. В траві почали сновигати полохливі тіні. Нао пізнавав рудих мишей, земляних зайців, агуті[ЗАгуті — лісова тварина з породи гризунів, схожа на зайця.], тендітних кам'яних куниць та гнучких, як змія, ласок; потім звідкись вилетів, як сайгак, олень, виставивши проти місяця свої розкішні роги. Нао оглянув його сухі ноги, тіло кольору землі й дуба, відхилені назад роги. Олень швидко зникає; за ним женуться вовки, показуючи свої голови, гострі щелепи, тонкі й жваві ноги. У них бліде черево, рудуваті боки й спина; чорна смуга вздовж хребта, дужі м'язи напинають карк, а вся поведінка свідчить про їхню похмуру, лукаву вдачу, яку підкреслюють косі погляди. Вони зачули оленя, але ж і він відчув у вологому повітрі ночі їхню присутність і встиг уже відбігти досить далеко.. Чутливі носи помічають, що дух здобичі вже слабшає, і вовки розуміють, що олеиь таки втече од них. Проте вони женуться за оленем через усе поле аж до лісу, а найпрудкіші біжать і в лісі. Та швидко з'ясовується, що гнатися далі нема чого. Всі поволі вертаються, почуваючи себе обдуреними; деякі виють і зітхають. Носи нюшкують повітря, але поблизу нічого не чути, крім схованих за валунами людей та тигрового трупа. Люди — здобич дуже небезпечна, а тигровим м'ясом вони гидують, хоч і як голодні.

І все ж, покрутившись по-дурному біля схованки людей, вони наближаються.

Спочатку вони нишпорять навколо трупа, побоюючись якоїсь пастки. Нарешті більш нетерплячі зважуються. Вони підходять до голови тигра, до великої напівроззявленої пащі, яка нещодавно дихала страшним, як чума, життям; обнюхавши тіло, вовки починають лизати закривавлені рани, та ніхто не наважується гризти це терпке, повне отрути м'ясо; перетравити його можуть тільки шлунки орла-могильника та гієни.

Зненацька поблизу лунає вибух жалібних зойків, рик, пронизливий регіт. Вовки насторожуються. Осяяні місяцем, з'являються шестеро гієн. Вони наближаються крадькома, виставляючи свої широкі груди та тіла, що тоншають донизу і закінчуються сухими ногами. Кривоногі, короткоморді, з щелепами, які могли б перегризти кістки лева, з трикутними зіницями, гострими вухами та шорсткою гривою, вони починають кружляти, відскакувати й плигати, наче коники. Вовки чують нестерпний сморід їхніх залоз.

Гієни були великого зросту, а неймовірною силою своїх щелеп могли мірятися з тиграми. Але билися вони лише тоді, коли нікуди було тікати, чого майже ніколи й не траплялося, бо ніхто із звичайних хижаків не наважувався їсти їхнє смердюче м'ясо; такі ж споживачі стерва, як і самі гієни, всі були за них слабші. Хоч і певні своєї сили, гієни все ж вагалися перед вовками й крутилися біля них, то наближаючись, то відступаючи та інколи деручи їм вуха своїм диким реготом. Врешті вони купою сунули на вовків.

Вовки не виявили жодного опору, але, певні своєї більшої спритності, лишилися поблизу. Тепер вони вже жалкували за знехтуваною здобиччю. Вони бігали навколо гієн, несподівано для них починали голосно вити, удавали, ніби хочуть напасти, вигадували всякі інші хитрощі і були задоволені, що хоч турбують своїх ворогів.

А ті з лютим гарчанням шматували труп. Звичайно, для них він мав би кращий смак, коли б був гнилий, з хробаками, але вони вже давно добре не наїдались, та й присутність вовків підбадьорювала їхню зажерливість. Спочатку вони з'їли кишки, потім, строщивши своїми

дивовижними зубами ребра, видерли серце, легені, печінку і довгий шорсткий язик, висолоплений перед смертю. Було так гарно підживляти тіло стервом, так приємно було наїдатися, замість блукання по полю з порожнім шлунком та занепокоєною головою. Вовки добре це розуміли, марно нюхаючи з самого вечора різні запахи повітря й землі.

Розлючені невдачею, деякі з них пішли досліджувати валуни, а один навіть просунув у отвір свою голову. Нао зневажливо штрикнув його списом, поціливши в плече. Звір жалібно завив, поплигавши геть на трьох лапах. Потім різко й дико завили всі, безсило погрожуючи. Їхні руді тіла хиталися під місячним світлом, очі горіли жагою й страхом, на зубах проступала піна, тонкі міцні лапи злісно гребли землю: голод ставав нестерпним. Але, знаючи, що за камінням засіли істоти хитрі й дужі, яких можна захопити лише несподіванкою, вовки перестали метушитись і оточили каміння. Деякі сиділи на задніх лапах, роззявивши пащеки, деякі неспокійно терлися один об одного своїми спинами. Вожаком був один великий з сивою шкурою та рудими зубами вовк; його слухались, позираючи на нього та уважно принюхуючись.

Нао був певний, що вони мають свою мову, розуміють один одного, коли влаштовують засідки, обступають дичину, чергуються під час полювання, коли ділять свою здобич. І він поглядав на них з цікавістю, ніби на людей, силкуючись розгадати їхні наміри.

Частина зграї перепливла річку, інші ж розпорошились по лісі. Чути було лише гарчання гієн біля трупа тигра.

Місяць, хоч менший, але ясніший, пригасив зірки. Слабші з них зникли, дужчі ж ледве блимали і наче танули в хвилях. Тривожний спокій оповив ліс і степ. Тільки іноді без найменшого шелесту пролітав у блакитному повітрі на своїх волохатих крилах пугач та хорами скрекотали жаби, повилазивши на бережок і листя латаття; металися нічні метелики, рятуючись від кажанів, що гасали собі в сутінках ночі.

Нарешті розляглося вовче виття. Воно йшло одночасно з-за річки і з глибини лісу. Нао зрозумів, що вовки оточили якусь здобич. Йому не довго довелося чекати, щоб упевнитися в правильності свого здогаду. На поле вилетів якийсь звір, ніби кінь з вузькими грудьми, з рудою смугою вздовж хребта. Він біг так швидко, як бігають олені, а за ним гналося троє вовків, які, не бувши такими прудкими, покладалися на свою витривалість чи на якийсь щасливіш випадок, що допоміг би їм зловити свою жертву. Та вони й не силкувалися бігти що було духу, своїм виттям вони лише давали знати товаришам, які поховалися по засідках. Ті ж за хвилину вискочили навперейми. Дикий осел побачив, що тут йому не втекти. Він спинився на тремтячих ногах і почав оглядати обрій, вишукуючи, куди тікати. З півдня, зі сходу, з заходу його обступили вороги. Лише на півночі, здавалося, була пролазка, де він помітив тільки одного старого сірого вовка. Оточений звір обрав цей напрям. Старий вовк, начеб це йому було цілком однаково, дозволив утікачеві наблизитись, але коли той намірився шугнути повз нього, він раптом голосно завив. Тоді на горб на шляху втікача вискочило ще троє вовків.

Дикий осел з довгим зойком спинився. Він відчував навкруги себе муку й смерть. Його оточили тісним колом саме тоді, коли він уже збирався вирватися на вільний простір. Його хитрощі, легкі ноги, сила — все де раптом зрадило його. Він кілька разів повертав голову до цих істот, що не живуть ні травою, ні листом, лише живим м'ясом, тупо благаючи у них жалю. Вони ж, перегукуючись, затягли коло; їхні очі палали, і в кожному погляді він бачив смерть. Боячись твердих копит, вовки силкувалися задурити жертву; передні удавали, ніби нападають, щоб вона перестала оглядатися на боки… Найближчі підбігли вже на кілька ліктів. Тоді, поклавши ще раз надію на свої визволительки-ноги, зацькований звір прожогом сіпнувся вперед, щоб розбити коло і втекти. Він перекинув одного вовка, покотив другого. Чарівний простір уже розкривався перед ним. Але зненацька повий хижак учепився втікачеві в ребра, а з ним і інші вп'ялися в нього гострими зубами. З відчаю осел хвицнув — один вовк з розбитими щелепами покотився в траву, але горло вже було прокушене, ребра закривавлені, пара ніг хруснула під

зубами. Осел поточився, обліплений купою вовків, що вже їли його живцем.

Нао деякий час бачив це тіло, звідки ще вилітай хрип, скарги обурення протії смерті. З радісним гарчанням вовки хапали тепле м'ясо, пили гарячу кров; життя пливло в їхні ненажерливі шлунки. Іноді дехто із старих знепокоено озирався на зграю гієн: їм більше припала б до смаку ця делікатніша та менш отруйна страва, але вони добре знали, що навіть полохливі звірі набираються відваги, щоб боронити зароблене важкою працею. А гієни ж бачили й полювання на дикого осла, і перемогу вовків. Отже, вони мусили задовольнитися жилавий тигрячим м'ясом.

Місяць проплив півшляху до зеніту. Гав змінив Нао на варті. Невиразно виднілася річка, котячи в повному спокої свої хвилі. Зненацька тиша ожила, у гущавині затріщали чагарники. Гієни й вовки разом підвели свої закривавлені морди, а Гав, висунувшись з отвору, напружив увесь свій слух, зір і нюх... Пролунав зойк конання, короткий рик. Розсунулось віття, і з лісу вийшов лев-велетень із сарною в зубах. Біля нього, ще полохливо-смирна, але вже трохи призвичаївшись до лева, грала спиною, наче величезна гадюка, тигриця. Обоє посунули до схованки людей.

Охоплений жахом, Гав торкнув плече Нао. Мисливці довго стежили очима за двома хижаками. Печерний лев повільним широким рухом роздирав здобич, тигриця ж невпевнено та іноді з переляком скоса позирала па того, хто вбив її самця. І Нао відчув, як жах стискує йому серце і перехоплює подих.

Розділ п'ятий

ПІД ВАЛУНАМИ

Коли ранок прийшов на землю, печерний лев і тигриця ще лишалися иа місці. Вони дрімали в блідому промінні сонячного сходу біля кістяка сарни. А троє людей, укриті кам'яною схованкою, пе могли відвести очей од своїх страшних сусідів. Щасливе пожвавлення відчувалось у лісі, степу і над річкою. Чаплі вели своїх підлітків ловити рибу; нирці поринали за поживою; птаство метушилося скрізь попід травою й віттям. Швидко пролітав білий мартин; сойка пишалася своїм блакитним та сріблясто-рудуватим убранням; інколи й сорока, скрекочучи на гіллі, хитала своїм хвостом, оздобою її вбрання. Граки н ворони крякали над кістками дикого осла й тигра, розчаровані цими кістками, де не лишилося й сліду м'яса, вони линули до залишків сарни. Але там їм уже перешкоджали два великих попелястих кондори. Ці хижі голошиї птахи з очима кольору гнилої болотяної води не насмілювались торкнутися здобичі лева. Вони кружляли, відлітали, наміряпися своїми смердючими дзьобами і тікали, безглуздо ляскаючи крильми та несподівано підлітаючи. Потім, нерухомі, вони ніби поринали в дрімоту й несподівано ж переривали її, підводячи голови. З інших звірів не видно було нікого, крім рудої білки, що, як блискавка, ховалася в листі; дух велетенських хижаків загонив її далеко в нетрі чи на дно безпечних схованок.

Нао думав, що лева-велетня вернули сюди спогади про вчорашній удар списом, і жалкував, що так нерозважливо вчинив. Уламр був певний, що звірі порозуміються між собою і по черзі вартуватимуть біля схованки. Він згадав розповіді старих мисливців про те, що хижаки мстиві й лихопомні. Лютість інколи наповнювала йому груди, і він погрозливо здіймав угору кия чи сокиру. Та ця лютість швидко вщухла: хоч Нао й переміг сірого ведмедя, він вважав, що людина безсила проти цих великих хижаків. Хитрощі, до яких він вдався в сутінках печери, не привели б ні до чого з левом-велетнем і тигрицею. Проте іншого виходу, ніж боротьба, він не бачив. Треба було або гинути з голоду під валунами, або скористатися моментом, коли тигриця буде сама. Та чи можна ж йому цілковито покладатися на Нама й Гава?

Він здригнувся, наче від холоду, і побачив, що його товариші уважно дивляться на нього. Як дужчий, він відчув потребу заспокоїти їх.

— Нам і Гав вислизнули з ведмежих зубів — не затримають їх і кігті печерного лева!

Молоді уламри повернули свої голови до страшної сонної пари.

Нао відповів на їхню думку:

— Лев-велетень і тигриця не завжди будуть укупі. Голод їх розлучить. Коли лев піде до лісу, ми нападемо на тигрицю; Нам і Гав муситимуть лише добре слухатись наказів.

Слова ватажка підбадьорили юнаків, вже й сама смерть їм здавалася легшою, коли боротися поруч з Нао.

Син Тополі, жвавіший на вдачу, вигукнув:

— Нам слухатиметься до останнього подиху! Другий підняв обидві руки:

— З Нао Гав не боїться нічого в світі.

Ватажок поглянув на них з утіхою: вони відчули, ніби світова енергія плине їм у груди разом з безліччю почувань, виявити їх вони не мали слів; натомість Нам і Гав почали трясти своїми сокирами, здіймаючи одночасно войовничий галас.

Зачувши цей галас, велетенські коти заворушилися. Мисливці загукали ще дужче на знак свого презирства. Хижаки гнівно заревли… Після цього знову запанувала тиша. Сонце повернулося проти лісу; дрібні звірючки, неспокійно позираючи на заснулих хижаків, бігали понад річкою; кондори, ухопивши шматок м'яса від сарни, довго не зважувалися вхопити ще раз; квіти тяглися до сонця; скрізь виявлялася така безліч ознак і така впертість життя, що, здавалося, воно опанує за землею і саме небо. Троє людей чекали з однаковим терпінням. Нам і

Гав інколи дрімали. Нао вигадував різні плани втечі — швидкі й одноманітпі, як у мамонтів, вовків чи собак. М'яса у них ще на один раз було, але починала вже допікати спрага. Правда, зовсім нестерпною мала вона стати хіба через кілька днів.

Коли почало вечоріти, печерний лев підвівся. Втупивши вогненний погляд на кам'яну схованку, він переконався, що вороги ще там. Безперечно, чи запам'яталися йому вчорашні події, чи ні, а дух уламрів підтримував і знову розпалював жагу помсти. Сопучи від гніву, він почав никати біля отвору схованки. Згадавши ж, нарешті, що укріплення так просто не візьмеш і що звідти виплигують кігті, він перестав бігати і повернувся до трупа сарни; від нього кондори встигли одсмикати хіба дрібницю. Тигриця вже була там. Майже за одну мить зжерли вони залишки, а потім подалися в ліс.

Побачивши, що хижаки зникли, Нам сказав:

— Вони пішли... Треба тікати за річку.

— Чи не втратив Нам своїх вух і носа? — заперечив йому Нао. — Чи, може, він думає, що вміє плигати краще, ніж печерний лев?

Нам похнюпив голову: з-поміж ясенів чулося сопіння хижака, недвозначно стверджуючи слова Нао. Мисливець зрозумів, що небезпека була так само близько, як і раніше, коли звірі спали перед схованкою.

А все-таки деяка надія жевріла в серці уламра: печерний лев і тигриця вже через те, що спарувалися, тим дужче мусили відчувати потребу власного лігва. Великі хижаки дуже рідко мешкають на голій землі, особливо Ж за пори дощів.

Коли троє людей побачили, що сонячне багаття супе до темряви, серця їхні охопила та ж потаємна туга, яка щовечора стискає серце

всякого мешканця рівнин за широкими, вкритими травою та деревами полями. Туга ця зросла ще дужче, коли хижаки повернулися. Лев-велетень ступав важкою поважною ходою, тигриця ж вертілася біля нього, радіючи, як божевільна. Вони підійшли дізнатися, чи є люди, саме в ту хвилину, коли червоне сонце сідало, а полем уже линув безмежний жах ночі та дикі зголоднілі голоси звірів; їхні страшелезні пащеки неспокійно маячили перед уламрами, а вогняно-зелені очі жагуче миготіли й танцювали, наче болотяні вогники. Кінець кінцем печерний лев сів на задні лапи, а його подруга безшумно зникла в траві шукати здобичі поміж чагарниками річки.

В небеспому морі запалали великі зорі. А потім затремтів цими манюсінькими вогниками весь простір; заяснів і Чумацький Шлях з усіма його затоками, протоками та яскравими острівцями.

Гав і Нам не цікавилися зорями, а Нао якесь почуття до них мав. Вони допомагали йому краще зрозуміти ніч, темряву й простір. Він думав, що більшість з них — то лише розпорошене багаття, щоночі різне; уперто тримаються місця лише деякі вогники. Бездіяльність, в якій його енергійна натура перебувала від учора, змушувала Нао пильніше вдивлятися в темний небосхил з його безліччю вогнів. А в його серці виникло почуття, яке ще більше посилило любов Нао до землі.

З-за лісу виплив місяць. Віп осяяв лева-велетня, що сидів у високій траві, та тигрицю, що гасала по полю, вишукуючи здобич. Її поведінка турбувала Нао.

Поволі тигриця забігла так далеко в гущавину, що вже можна було б почати бійку з її приятелем. Коли б сила Нама й Гава була до пари силі Нао, він би, може, і зважився на такий відчайдушний виступ. Його мучила спрага. Нама ж вона мучила ще дужче: він не спав, хоч і пе його черга була стояти на варті. Молодий уламр блискучими очима позирав у темряву. Нао теж сумував. Він ще ніколи не почував себе так далеко від рідного племені, цього невеличкого людського острівпя. Залишивши

його, він не зпаходив собі місця посеред суворого безмежного простору…

За своїми мріями він задрімав тим чутливим сном, що розвіюється від найменшого шелесту. Під зорями невпинно плив час. Нао прокинувся лише тоді, коли повернулася тигриця. Вона не принесла їжі й була втомлена. Печерний лев підвівся, уважно принюхався до неї і пішов на полювання в свою чергу. Він теж побіг понад річкою, пірнув у чагарники, а далі заглибився в ліс. Нао пильно стежив за його рухом. Кілька разів він уже хотів будити товаришів (Нам врешті-таки заснув), але інстинкт казав йому, що хижак блукає десь поблизу. Нарешті він зважився, торкнув за плечі юнаків, а коли вони підвелися, прошепотів:

— Чи готові Нам і Гав битися? Вони відповіли:

— Син Сайгака не покине Нао!

— Нам битиметься вилами й списом.

Молоді мисливці позирнули на тигрицю. Вона лежала біля валунів, не ворушачись, але не спала. Повернувшись до них спиною, чатувала. Нао, ще стоячи на варті, нищечком розчистив вихід. Бодай один з двох товаришів устиг би вискочити йому на підмогу, перш ніж тигриця помітила б їх. Оглянувши зброю, Нао спочатку висунув свого списа й кия, потім з надзвичайною обережністю почав вилазити сам. Йому пощастило: вовче виття, совиний крик заглушили легкий шерех того, хто повз по землі. Нао стояв на траві, голова Гава вже сунулася з отвору. Юнак раптом вискочив, тигриця почула його, обернулась і пронизливо зиркнула на мисливців. Здивована, вона не кинулася на них одразу, а тим часом прилучився до своїх товаришів Нам. Тільки тоді вона високо плигнула, голосним нявчанням гукаючи па допомогу, а потім поволі почала наближатися до людей, певна, що вони від неї не втечуть. Вони ж уже наставили свої списи. Спочатку мусив кинути свого Нам, потім Гав; обидва цілили в лапи. Син Тополі вибрав зручний момент:

зброя свиснула, але влучила дуже високо в плече. Тому, може, що було ще досить далеко, чи, може, кінчик ковзнув убік, але тигриця ніби не відчула ніякого болю. Вона рикнула й прискорила свій рух. Тоді кинув списа Гав, але не поцілив, бо звір ухилився. Надійшла черга Нао. Дужчий за товаришів, він міг завдати глибокої рани. Він кинув свою зброю, коли тигриця була за двадцять ліктів од них, і поцілив їй у потилицю. Та й ця рана не спинила звіра, що стрімголов летів на свої жертви.

В одну мить тигриця впала на людей, як камінь.

Гав покотився па траву від удару в груди страшної лапи. Та тут свиснув києм Нао; тигриця заревла від болю в строщеній лапі, а тим часом син Тополі штрикнув її списом. Вона майнула, наче блискавка, придушивши Нама до землі та зводячись на задні лапи, щоб ухопити Нао.

Страшна і смердюча пащека нависла над ним, один пазур уже дер йому груди… Кий свиснув іще раз. Виючи від болю, хижак закрутився на місці і не помітив, як мисливець визволився. Нао ж, не гаючись, строщив звірові й другу лапу. Тигриця крутнулася, шукаючи рівноваги та безпорадно хапаючись за повітря, а кий тим часом невпинно трощив їй кістки. Звір упав, і Нао міг би його добити, та його непокоїли рани товаришів. Він побачив, що Гав стоїть увесь закривавлений; кров текла в нього з трьох довгих ран на грудях. Щодо Нама, то він лежав на землі непритомний; рани були невеликі, але груди й спину проймав такий біль, що він не міг підвестися. На запитання Нао він відповів щось невиразне, ніби людина в напівзабутті.

Тоді ватажок спитав:

— Чи може Гав дійти до річки?

— Гав дійде до річки, — стиха вимовив молодий уламр. Нао припав ухом до землі, потім кілька разів потяг носом повітря. Ніщо не свідчило про наближення лева-велетня, а що після гарячки бою спрага стала вже нестерпною, то Нао взяв Нама на руки і переніс його до річки. Там він допоміг напитися Гавові, напився сам і напоїв Нама, набираючи воду в жмені та ллючи йому в рота. Потім він повернувся до схованки, несучи Нама на руках та підтримуючи Гава, що йшов хитаючись.

Уламри не вміли гоїти рани: вони лише вкривали їх листям, для чого брали листя пахуче, керуючись більше звірячим, ніж людським інстинктом. Нао пішов шукати цих ліків і повернувся з листям верби та м'яти; він розтер їх і приклав до грудей Гава. Поволі Нам прочнувся із свого забуття, хоч руками, а особливо ногами, ще не міг ворухнути. Нао не забув підбадьорити юнаків:

— Нам і Гав добре бились… Сини уламрів довго вихвалятимуть їхню мужність…

Обличчя юнаків зашарілись від ватажкової похвали.

— Нао побив тигрицю, як перед тим побив сірого ведмедя, — через силу прошепотів син Сайгака.

— Нема в світі вояка, дужчого за Нао! — простогнав і Нам.

Син Леопарда лагідно подивився на своїх хлопців і сказав з переконанням, що пробудило в серцях поранених надію на майбутнє:

— Ми відвоюєм Огонь! А потім додав:

— Лев-велетень ще далеко… Нао піде пошукати їжі. Нао пішов блукати по полю, тримаючись поблизу річки. Кілька разів він спинявся біля тигриці. Вся закривавлена, вона була жива, лише очі блискали, як і

перше. Вона весь час стежила за високим мисливцем, що ходив біля неї. Її рани на спині були нетяжкі, лапам же треба було гоїтись довгий час.

Нао знову спинився біля переможеної. Вважаючи, що їй властиві ті самі почуття, як і людині, він крикнув:

— Нао побив тигриці лапи… Він зробив її слабшою за вовчицю.

І коли він наблизився, тигриця підвелася з риком, сповненим гніву й страху. Нао замірився своїм кием.

— Нао може вбити тигрицю, а тигриця безсила вжити хоч би одного пазура проти Нао!

В степу почулося невиразне тупотіння.

Нао плигнув у високу траву. Невдовзі повз нього вже пробігало кілька олениць, тікаючи від собак, гавкотня яких долітала з далечини. Зачувши дух тигриці й людини, вони скочили у воду, але свиснув спис Нао — і одна з них, поранена в бік, відбилась од інших.

Нао швидко підплив до неї і добив своїм кием. Потім він перекинув її через плече і мерщій побіг до схованки, бо вже зачув, що небезпека близько… Коли він ліз під каміння, печерний лев уже виходив з лісу.

Розділ шостий

НІЧНА ВТЕЧА

Минуло шість днів після бою мисливців з тигрицею. Рани Гава загоїлись, але він не повернув ще тієї сили, що витекла з нього разом з кров'ю. Нам теж майже оклигав, хоч припадав на одну ногу. Нао гризла нудьга й тривога. Кожної ночі лев-велетень пропадав щоразу на довгий

час, бо дрібні звірі ширше довідувалися про його присутність: вона відчувалась у сутінках гаю, здалеку застерігаючи дичину від страховища на берегах річки. А як лев і сам був ненажера та ще й мусив годувати тигрицю, то йому було дуже скрутно: досить часто їм обом доводилося голодувати, життя їхнє було мізерне й неспокійне, ніби у якихось там вовків.

Тигриця одужувала. Вона так тихо й безпорадно пересувалася по траві на своїх побитих лапах, що Нао навіть не відходив, коли кепкував з неї за її поразку. Він не хотів її добивати, бо клопоти про її харчування добре втомлювали її приятеля і змушували його до довгих подорожей. А тим часом людина й покалічений звір почали призвичаюватись одне до одного. Спочатку при згадці про свою поразку тигриця рикала з люті й страху. Вона з ненавистю слухала розмірену мову людини, цей переливчастий і мінливий голос, так мало подібний до голосів, що рикають, виють або ж ревуть. На цей голос вона повертала свою кремезну голову і показувала страшну зброю, що оздоблювала їй щелепи.

А людина, вертячи у неї перед носом києм чи сокирою, знову повторювала їй своє:

— Чого варті тепер пазурі тигриці? Нао має змогу строщити їй зуби києм, розпороти їй черево списом. Тигриця безсила проти Нао, як сарна чи сайгак.

І тигриця призвичаювалася до людської мови та неспокійної зброї і зацікавлено придивлялася зеленкуватими очима до цієї чудної двоногої постаті. І хоч вона згадувала ті страшні удари кия, вона тепер не боялася його зовсім. Така вже у звірів природа, щоб вірити В незмінність того, що вони бачать кілька разів однаковим. А як кожного разу Нао лише замірявся києм, а не бив, то вона й не думала, що він коли-небудь її вдарить. Зпавши ж, крім того, людину за звіра дуже страшного, вона перестала вважати її за здобич та звикла до її присутності, а така звичка для всіх звірів межує з певною симпатією. Та й сам Нао з часом відчував

утіху в споглядданні пораненої тигриці — це видовисько постійно нагадувало йому про здобуту перемогу. Отже, й він почував до неї невиразне співчуття.

Надійшов час, коли у відсутність лева-велетня Нао вийшов на берег уже не сам: за ним плентався й Гав.

Напившись, вони понесли воду в угнутому шматку кори напоїти Нама. На п'ятий день тигриця поповза дісталася до води та силкувалась напитися. Зробити це їй було не так просто, бо берег був дуже незручний. Нао й Гав зареготали.

Син Леопарда сказав:

— Тепер гієна дужча за тигрицю… тепер і вовки подужали б її!

Потім він набрав води в кору і, жартуючи, поставив її перед тигрицею. Та, нахилившись, випила. Це так сподобалося мисливцям, що Нао підставив їй води знову. Нарешті він з посмішкою вигукнув:

— Тигриця вже не може пити з річки! Влада над нею дуже тішила його.

На восьмий день Нам і Гав відчули себе вже досить дужими для дальшого походу, і Нао призначив втечу на ніч. Ніч наступила важка й волога, сутінки кольору рудої глини довго пливли з глибини неба, трава й дерева корчилися під мрякою, листя падало з тихим шелестом. Густий лемент линув з нетрів лісу та тремтячого чагарника — це сумували голодні звірі. Тільки мала частина поховалася вже по своїх притулках, задовольнивши голод.

Весь час від півдня до вечора печерний лев виказував якийсь відвертий неспокій. Затремтить і прокинеться від свого сну: картина доброго, певного притулку, як та печера, де він жив перед повіддю,

проходила перед його очима. Він уже знайшов якусь западину в полі, вже й пристосував її трішечки для себе й тигриці, але жити там не дуже було б зручно. Нао був певний, що цю ніч під час полювання він знову шукатиме якогось притулку і пропадатиме, отже, довший час. Уламри вільно перепливуть річку, мряка сприятиме їхній утечі: вона розм'якшить землю і змиє сліди, що їх лев-велетень і так не дуже добре вміє пізнавати.

Ледве звечоріло, лев вийшов на лови. Спочатку він понишпорив поблизу, а переконавшись, що дичини нема, як і попередніми вечорами, заглибився в ліс. Нао вичікував, не довіряючи собі, бо у вологому повітрі дух рослин був міцніший, ніж дух хижаків, а шелест листу та дощових крапель заважав слухові. Нарешті він подав Намові й Гавові знак, ставши на чолі. Товариші ж ішли за ним праворуч і ліворуч. Таке розміщення дозволяло мисливцям швидше помітити чиєсь наближення і забезпечувало їм більшу обачність. Спочатку треба було переправитись через річку. Нао заздалегідь знайшов місце, де можна було майже до середини її добрести, далі треба було перепливти до самотньої скелі, де знову йшов брід. Перш ніж переправлятися, мисливці заплутали свої сліди. Вони деякий час кружляли біля берега, перетинаючи старі сліди новими та навмисно топчучись, щоб їх було помітніше. Просто до броду йти вони стереглись і дісталися туди плавом.

На другому боці вони знову плутали свої сліди, виписуючи довгі кривулі, після чого залишили цю чудернацьку сітку, ступаючи на оберемки трави, нарваної в полі. Мисливці підкладали собі ці оберемки під ноги в міру свого просування. Це була така хитра вигадка, що на неї нездатний був ні розумний олень, ні вигадливий вовк. Просунувшись таким способом на три чи чотири сотні ліктів, вони покинули свої оберемки і пішли далі вже без них.

Уламри йшли якийсь час мовчки, а потім Нам і Гав почали стиха перегукуватись. Нао напружив свій слух. З далечини долинув рик, він пролунав тричі, супроводжуваний довгим нявчанням.

Нам сказав:

— Це лев-велетень!

— Ходімо швидше! — кинув Нао.

Вони зробили ще сотню кроків у повній тиші ночі, після того рик прогримів ще ближче.

— Лев-велетень на березі річки!

Уламри ще дужче прискорили ходу. Тепер рик не вгавав, переривчастий, гострий, повний гніву й нетерплячки. Мисливці зрозуміли, що звір гасає по їхніх заплутаних слідах. Їхні серця стукотіли у грудях, як дзьоб дятла об кору дерева; вони почували себе малими й безпорадними під навислою над ними густою темрявою. Але ця ж темрява й бадьорила їх, укриваючи від ока хижаків. Лев-велетень міг гнатися за ними лише по слідах, але, перепливши річку, він знайшов би нові людські хитрощі й не довідався б, куди вони пішли.

Моторошний рев розітнув повітря; Нам і Гав підійшли до Нао.

– Лев-велетень переплив воду! — прошепотів Гав.

— Ідіть! — владно відповів ватажок, а сам спинився й припав вухом до землі. Рик пролунав ще кілька разів.

Нао підвівся й вигукнув:

— Лев-велетень іще на тім боці!

Рик почав стихати: звір залишив гонитву й вертався на північ. Іншого лева чи тигра в цій місцевості, певно, не було, щодо сірого ведмедя, то

він дуже рідко траплявся навіть у тих краях, де його вбив Нао, а так далеко на південь його зовсім не повинно було бути. Інших же хижаків, леопарда та великої пантери, троє мисливців не боялися.

Вони йшли дуже довго. Хоча мряка припинилася, темрява лишалася така сама кромішня. Можна було помітити лише бліде сяйво над рослинами, що по болотах блукає над водою; чути було серед тиші, як сопе чи шарудить лапами по землі якийсь звір. Гуркіт грому прокотився над мокрою травою… Вили, гавкали та верещали хижаки, що вийшли на полювання.

Уламри спинилися, щоб прислухатися до звуків та дослідити запахи, ці ніби повітряні тіні звірів. До того ж Нам і Гав почали приставати. Намові запили кістки, а у Гава запекло під свіжими рубцями; треба було шукати притулку. Проте вони пройшли ще чотири тисячі ліктів; повітря стало вологіше, війнув подих простору. Мисливці догадалися, що перед ними недалеко лежить багато води. Швидко вони в цьому пересвідчились.

Навкруги панувала повна тиша. Лише коли-не-коли ледве помітне шарудіння свідчило про швидку втечу сполоханого звірка, що хутко стрибав чимдалі від людей. Врешті Нао обрав для спочинку величезну чорну тополю. Звичайно, дерево — поганий захист проти хижаків, але як же його поночі знайдеш добру схованку? Мох був вогкий, година холодна. Та це не дуже заважало улам-рам: тіло у них так само було пристосоване до негоди, як і у ведмедя чи кабана. Нам і Гав витяглись на землі і зразу поснули, Нао став на варту. Він не втомився, він дуже довго відпочивав у кам'яній схованці. Отже, набравшись там сили до дальшого походу, праці й боротьби, він вирішив вартувати до ранку, щоб Нам і Гав як слід відпочили.

Частина друга

Розділ перший

ПОПІЛ

Довго вартував Нао в тій безпросвітній темряві, що так затримувала їм втечу. Нарешті на сході почало розвиднюватись. Одбившись від пухнатих хмар, бліде світло скатертиною розіслалось по землі. Нао побачив, що шлях на південь загороджувало озеро; його очі не бачили тому озеру краю. Воно повільно хвилювалося. Мисливець став міркувати, куди йому йти: чи на схід, де маячили горби, чи на блідий і рівний, з невеличкими купками дерев захід.

Розвиднілося ще не зовсім; з суші на воду повівав легенький вітрець; високо вгорі шугав дужий вітер, шматуючи хмари. Нарешті крізь туман, що почав розсіюватись, визирнув місяць. Водяне поле відбило в собі його серп. Гострий зір Нао бачив місцевість аж до обрію. Східний берег був укритий лісами, осяяними місячним світлом. Треба було йти туди: на південь і захід озеро тяглося без краю.

Панувала повна тиша, яка, здавалося, линула од води аж до срібного півмісяця. Вітрець стих до того, що ледве міг коли-не-коли ворухнути траву.

Втомлений довгим сидінням на місці, Нао вийшов з-під тіні тополі й подався блукати по березі, знову оглядаючи місцевість. Вона то широко розкривалася перед ним, то звужувалася, залежно від характеру рослинності та нерівності грунту; східний берег озера виразнішав, і безліч слідів свідчила, що тут водяться різні мирні звірі та хижаки.

Несподівано мисливець дрібно затремтів і спинився; очі й ніздрі розширилися, серце закалатало від тривоги й захоплення; з глибини бурею знялися спогади, малюючи йому табір уламрів, їхнє веселе вогнище та гнучку постать Гамли. Посеред зеленої трави па галявинці лежало перед ним вугілля та напівобпалені гілки; вітер ще не встиг розвіяти попіл.

Нао уявив собі втіху відпочинку, пахощі смаженого м'яса, ніжне тепло червоних хвиль полум'я, та водночас він згадав і про можливого ворога.

Повний страху її обережності, став він па коліна, щоб краще розпізнати сліди страшних мандрівників. Скоро він переконався, що тут стояло принаймні втричі більше воїнів, ніж пальців на двох руках, з ними не було жінок, дідів і дітей. Це, очевидно, була одна з груп, що висилилася племенами на полювання й розвідку іноді дуже далеко від табору. Кількість кісток і сухожилля цілком відповідала числу слідів на траві.

Нао дуже кортіло довідатися, звідки взялись і куди пішли звідси мисливці. Він боявся, чи не належать вони до племені людожерів, які ще з часів юнацтва Гуна мешкали по обох берегах Великої річки на півдні. Люди цього племені були вищі й дужчі за уламрів і за людей усіх племен, що їх будь-коли зустрічали ватажки й діди. Тільки вони одні їли людське м'ясо, хоч і не вважали його за смачніше від м'яса оленів, кабанів, сарн, козуль, коней чи ослів. Їх було небагато, вони складали лише три племені, про це свідчив і Уаг, син Рисі, найбільший мандрівник із уламрів, що бачив скрізь племена, які не вживають людського м'яса.

Пригадуючи все це, Нао тим часом ішов по слідах, відбитих на землі та рослинності. Робити це було легко, бо мандрівники покладалися на свою численність і нехтували потребою ховати свої сліди. Видно було, що вони пішли понад берегом на схід, простуючи до Великої річки.

Два плани виникли в голові мисливця: або різними хитрощами викрасти у людей Огонь, перш ніж вони дійдуть до своєї околиці, або ж випередити їх та дістатися в табір ворогів і, користаючись відсутністю кращих воїнів, добути Вогонь силоміць.

Та щоб не заблудити, треба було спочатку йти слідом. У первісній уяві Нао яскраво виникли постаті ворогів, що через води, горби й степи

несли з собою запоруку найвищої могутності людини. Ця картина вставала перед ним наче жива, повна руху, енергії й погрози. Мисливець довго не міг позбутися свого видіння; тим часом вітер м'якшав, слабшав і зникав, ледве мавши силу переплигнути з листка на листок, із стеблинки на стеблинку.

Розділ другий

ВАРТА БІЛЯ ВОГНЮ

Вже три дні простували уламри слідом людожерів. Так пройшли вопи берегом до горбів і вступили в місцевість, де ліс часто-густо межував з полем. Триматися сліду було неважко, бо людожери посувалися поволі й не остерігаючись; вони завжди розводили великі вогнища, щоб пекти свою здобич та захищатися від холоду й вологості ночей.

Нао ж повсякчасно вживав різних хитрощів, щоб обдурити кожного, хто схотів би йти слідом уламрів. Він вибирав твердий грунт, м'яку траву, що швидко розправляється, ішов водою струмочків, перебрідав чи перепливав деякі затоки озера, ховаючи таким чином сліди. І хоч ішли обережно й повільно, вони все ж наздоганяли людожерів. Надвечір третього дня вони були вже так близько, що Нао сподівався за одну ніч дістатися до місця їх відпочинку.

— Хай Нам і Гав готують свою зброю й мужність, — сказав він. — Сю ніч вони побачать Огонь!

Молодих мисливців бадьорила радість побачити хвилі полум'я і водночас лякала згадка про нелюдську силу ворогів.

— Спочатку треба відпочити! — говорив далі син Леопарда. — Треба наблизитись до людожерів, коли вони спатимуть, і спробувати одурити варту.

Нам і Гав розуміли, що небезпека чекає на них тепер значно більша, ніж усі попередні: оповіді про людожерів могли навіяти жах. Їхня сила, мужність і лютість не знали собі рівних у жодному іншому племені. Уламри інколи захоплювали й винищували їхні ватаги, коли вони були невеличкі, але куди більше гинуло самих уламрів під їхніми гострими сокирами та ясеновими киями.

Коли вірити Гунові, то людожери походили від сірого ведмедя. Їхні руки були довші, ніж у інших людей, їхні тіла позаростали волоссям, як у Агу з братами. Живлячись трупами своїх ворогів, вони наводили божевільний жах на полохливі племена.

Нам і Гав тремтіли, слухаючи сина Леопарда, але покірно похилили голови на знак згоди.

Встали вони, ще коли серп місяця не засяяв у глибині неба. Нао заздалегідь визначив шлях, і всі вирушили в повній темряві. Коли зійшов місяць, уламри побачили, що збочили, а потім знову натрапили на слід. Так вони перейшли чагарник, потім заболочену місцевість, а далі мусили перепливти річку.

Нарешті з горбочка, заховані в густій траві, вони побачили Огонь.

Нам і Гав затремтіли від захвату; Нао застиг на колінах, хрипко дихаючи. Нарешті-таки він побачив його, цей сліпучий знак людей, після тієї безлічі ночей, пере-бутих у холоді, під дощем, у темряві, після невпинної боротьби проти голоду й спраги, після ведмедя, тигриці, лева-велетня!

На галявинці, оточеній соснами й сикоморами[4Сикомори — великі тропічні дерева.], недалечко від чималої калюжі, півколом палало вогнище, жеручи своїм полум'ям головешки. Огонь розганяв сутінки, пронизуючи їх наскрізь та оживляючи навколо себе речі.

Іскри, ніби червоні коники та рубінові, карбункулові й топазові світлячки, гасали в повітрі. Полум'я підлітало червоними крильми й зникало; з-під нього вихоплювався дим, в'ючись угору та розпливаючись у місячному світлі.

Полум'я корчилось, мов гадюка, ходило ніби хвиля, було подібне до хмар.

Вкрившись шкурами оленів, вовків, муфлонів, шерстю до тіла, спали люди. Сокири, кії й списи валялися на траві; двоє воїнів вартували. Один сидів на купі хмизу, вкрившись шкурою козла та тримаючи в руках свого списа. Мідно-червоні відблиски грали на його обличчі, зарослому аж по очі рудим волоссям; його волохата шкіра була схожа на шкуру муфлона. Величезні губи висувалися з-під плескатого з круглими ніздрями носа, руки були довгі, як у лісової людини, а ноги — криві, грубі й короткі.

Другий вартовий тихенько ходив біля багаття. Часом він спинявся, наставляв вуха, втягав носом вогке повітря, що з усіх боків пливло на галявку. Він був однакового а Нао зросту, мав величезну голову з гострими, настовбурченими, як у вовка, вухами; чуб і борода росли суцільними копицями, розділяючись невеличкими острівцями жовтої, як шафран, шкіри. Його очі фосфоресціювали в темряві, відбиваючи світло вогнища кривавим блиском; він мав опуклі груди, плескатий живіт, мускулясті стегна, гострі, як сокира, гомілки й короткі, з довгими пальцями, ноги. Все тіло, важке й сутулувате, наче в буйвола, свідчило про величезну силу, але про меншу, ніж в уламрів, здатність до бігу.

Вартовий перервав свою ходу, витягши голову до горба. Його, безперечно, збентежив якийсь непевний дух, що не нагадував йому ні звіра, пі людини з його племені. Його товариш, чий нюх був, очевидно, не такий гострий, дрімав.

— Ми надто близько від людожерів, — пошепки зауважив Гав. — Вітер доносить їм шелест нашої ходи.

Нао похитав головою, бо більше боявся нюху ворога, аніж його зору чи слуху.

— Треба обійти вітер! — сказав Нам.

— Вітер дме в напрямку їхньої ходи, — відповів Нао. — Коли ми станемо за ним, будемо йти попереду.

Йому не довелося пояснювати свою думку: Нам і Гав, так само, як і він, знали, що, переслідуючи здобич, треба не випереджати її, раз не можна було зробити засідку.

Тим часом вартовий звернувся до свого товариша, щось йому кажучи. Той похитав головою. Вартовий зібрався вже теж сісти, але роздумав і пішов просто до горба.

— Треба відійти назад, — сказав Нао.

Він озирнувся навкруги, шукаючи очима перешкоди, що затримала б їхній дух. Біля горба ріс густий кущ. Уламри причаїлися за ним. Вітрець дув тихенький і, розбиваючись об кущ, ніс із собою дух надто слабкий, щоб людина могла його відчути. Вартовий скоро спинився, кілька раз глибоко потяг носом повітря і знову повернувся до табору.

Тривалий час уламри навіть не ворушилися. Син Леопарда не спускав очей з багаття, що догорало вдалечині. Безліч задумів, один химерніший за інший, роїлися в його голові. Але нічого не міг придумати. Бо коли навіть за кущиком можна сховатися від гострого зору, коли степом можна йти так тихо, щоб обдурити антилопу чи дикого осла, то дух шириться в повітрі і затримується в слідах, знищити його можуть лише віддаль та протилежний вітер…

Тут скавчання шакала перебило великому мисливцеві думку. Він хвилину мовчки слухав його, а потім стиха засміявся.

— Ми в країні шакалів, — сказав він. — Нам і Гав спробують убити одного з них.

Юнаки здивовано повернулися до нього, а він розвивав свою думку далі:

— Нао постереже в цьому кущі… Шакал хитрий, як вовк, ще ніколи людина не могла до нього наблизитись. Але віп завжди голодний. Нам і Гав покладуть на землю шматок м'яса, а самі недалечко стануть напоготові. Шакал прийде — він наблизиться і втече. Далі він знову наблизиться і знову втече. Потім він почне кружляти. Коли ви не будете ворушитись, коли ваші голови й руки будуть як камінь, він, хоч і після довгого ваганпя, все ж шатнеться до м'яса. Вхопить його і миттю побіжить. Ваші списи мусять наздогнати його.

Нам і Гав пішли шукати шакалів. Їх неважко було вислідити, їхнє скавчання одразу вказує, де вони: вони знають, що звір неохоче полює на них. Уламри знайшли шакалів біля купи дерев. Їх було четверо, і вони люто гризли якийсь кістяк, де не було й малесенького шматочка м'яса. Вони не втекли від людей, лише з тривогою вп'ялися в них очима і, тихо повискуючи, готові були в одну мить зникнути, коли б люди підійшли ще ближче.

Нам і Гав зробили все так, як їм наказав Нао. Вони поклали на землю шматок оленини і, віддалившись, застигли нерухомо, наче сталії стовпами. Шакали почали обережно кружляти по траві. Від пахощів м'яса їхній острах став слабнути. Вони хоч і часто зустрічалися з двоногими істотами, та жоден з них не зазнавав їхніх хитрощів. Однак, здогадуючись, що вони дужчі за них, шакали крутились оддалік, а бувши розумними звірами і знаючи, що небезпека триває завжди — і вдень і вночі, вони були сповнені недовір'я. Отже, шакали дуже довго

блукали біля уламрів, багато разів обходили їх, засідали в купі дерев, знову виходили звідти і знову починали кружляти біля нерухомих постатей. Серп місяця встиг почервоніти на сході, перше ніж терпець їм увірвався.

Вони почали смілішати, наближатись уже на двадцять ліктів до принади й довго чекали, тихо гавкаючи. Нарешті голод переміг їх обережність, і вони стрімголов кинулися до м'яса всі разом, випереджаючи одне одного. Все це сталося так швидко, як і казав Нао. Але списи майнули ще швидше, пробиваючи ребра двом шакалам, тоді як двоє інших тікали із здобиччю; сокири добили поранених звірів.

Коли Нам і Гав подавали Нао шакалячі шкури, він задоволено пояснив:

— От тепер ми вже можемо дурити людожерів. Дух шакала куди міцніший за наш.

Огонь розгорівся, підгодований свіжим хмизом. Він високо підкидав своє ненажерливе полум'я і яскравіше освітлював людей, що спали покотом, і зброю, і харч. На варті було вже двоє нових, обидва вони сиділи, похиливши голови й не передчуваючи небезпеки.

— Ну, цих легше застукати, — сказав Нао, уважно придивившись до них. — Нам і Гав полювали на шакалів, тепер піде полювати на когось і син Леопарда.

Він пішов з горба, несучи з собою шакалячу шкуру, і зник у чагарнику, що ріс на заході. Спочатку Нао віддалився від людожерів, щоб його не помітили. Він перейшов чагарник, проліз високою травою, обминув оточену очеретом калюжу, обережно проповз між липами і врешті опинився за кущем, не доходячи чотирьох сотень ліктів до Вогню.